

Ivan Basić

Prilozi proučavanju crkve Svetog Mateja u Splitu

Ivan Basić
Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR - 10 000 Zagreb

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljen / Received: 15. 2. 2011.
Prihvaćen / Accepted: 1. 5. 2011.
UDK: 726.5(497.5 Split)

Predmet rada je crkva Svetog Mateja, koja se do 1881. nalazila uz južni ulaz u splitsku katedralu, naknadno umetnuta između periptera i temenosa Dioklecijanova mauzoleja. Analizom antičke prostorne situacije, pisanih izvora, raspoznatljivih ostataka crkve i njenoga izvornog sadržaja (sarkofag ukrašen reljefom ukriženih ljljana s epitaom nadbiskupa Ivana) autor se zalaže za njenu dataciju u drugu polovinu 8. stoljeća. Naglašava ravensko porijeklo uzoraka reljefnog ukrasa, naslovnika crkve te njenog utemeljitelja, kojeg poistovječuje s obnoviteljem salonitanske nadbiskupije u Splitu, Ivanom iz Ravene.

Ključne riječi: *Split, crkva Sv. Mateja, Ivan Ravenjanin, sarkofazi, rani srednji vijek, arhitektura, skulptura*

ANTIČKA PROSTORNA SITUACIJA I RANOSREDNJOVJEKOVNE INTERVENCIJE

Crkva Svetog Mateja, koja se do 1881. godine¹ nalazila tik uz južni ulaz u splitsku katedralu, interpolirana je, u smjeru istok-zapad, između periptera i temenosa Dioklecijanova mauzoleja, na stranici vanjskog oktogona okrenutoj prema jugu (sl. 1). Sjeverni perimetralni zid crkve zauzeo je tri interkolumnija periptera: prostor između četiri korintaska stupa zapunjen je zidom do otprilike tri četvrtine visine stupovlja.² Time je stvoren sjeverni obodni zid crkve, dok je južni obodni zid činio postojeći temenos. Zapadni je zid interpoliran poprečnim zapunjavanjem prostora ravnim zidom između podija mauzoleja i temenosa. Isti postupak je proveden i na istočnoj strani; no, budući da je na toj strani pravilno orijentirane crkve predviđena apsida, zid (kojim je zapunjen prostor krajnjeg istočnog interkolumnija) je u tom segmentu za oko pola metra uvučen prema jugu, oblikujući tako nepravilnu pravokutnu vanjsku apsidu. Crkva je tako u konačnici dobila izgled uskog, izduženog, nepravilnog pravokutnika s neznatno užom, pravokutnom apsidom na istoku. Jednobrodna crkva je bila dovoljno uska za sigurnu konstrukciju bačvastog svoda, kojim je presvođena.

Izvorni četverokutni temenos mauzoleja bio je omeđen sa zapadne strane arhikolonatom peristila, dok ga je na ostalim trima stranama tvorilo zid, zatvarajući ukupan pro-

stor približne površine 1365 m². Svi potezi zida temenosa, sjeverni i južni (39 m), kao i istočni (35 m) debljine su 1.45 m te izvorno raščlanjeni nišama, naizmjenično polukružnim i pravokutnim. Ove su međusobno razmaknute 4.27 m te postavljene u ravnomjernoj visini od približno 2 m nad razinom popločenja. Visina samih niša iznosi 2.62 m. Temenos je, pak, u visini sačuvanoj još koncem 19. stoljeća iznosio 6.36 m.³ Sjeverni i južni potez temenosa udaljeni su od baze mauzoleja 2.18 m, a istočni tek 1.19 m.⁴

Pravokutne baze kosa profila pronađene unutar temenosa, kako proizlazi iz nalazâ, aplicirane na svim trima njegovim stranama,⁵ omogućile su J. Marasoviću da s razlogom pretpostavi postojanje ukrasa koji su artikulirali nutrinu zida temenosa. Visinu gornjeg zaključka tog dekorativnog pojasa Marasović je utvrdio pronalaskom arhitrava i friza ukrasnog vijenca na koti 12.10 do 13.35 m *in situ* na kraćem zidu zapadnog temenosa.⁶ Pošto se vrh zida temenosa s arkadama peristila dodiruje na koti od 15.85 m, proizlazi da je gornji zaključak temenosa nadvisivao ukrasni vijenac za oko 2.5 m. Ukupnost ovih elemenata omogućila je istraživačima da idejno rekonstruiraju "ukrasni vijenac koji je ukrašavao zid temenosa poput vijenca u unutrašnjosti Mauzoleja - dijelom oslonjen na stupove, a dijelom ugrađen u sami zid nad nišama" (sl. 2a-b).⁷

Autori rekonstrukcije elevaciju spomenute strukture zamišljaju kao lučnu edikulu višestruko profiliranog arhi-

volta, posvuda unutar temenosa identično oblikovanu bez obzira na različit oblik samih niša. Pete lukova pritom bi približno odgovarale visini vijenca podija mauzoleja, tj. razini pločnika periptera.

O razmjernoj starosti zahvata izvedenog podizanjem ove crkve svjedoči i činjenica da je detalj o zidnoj raščlambi temenosa nišama uočen tek uklanjanjem Sv. Mateja krajem 19. stoljeća. Tek oslobođanjem prostora koji je crkvena građevina do tada zapremala bilo je moguće zapaziti i verificirati tu pojedinost. Struktura je očuvana upravo zahvaljujući dugom trajanju crkve na istom mjestu, što nije bio slučaj sa susjednim građevinama, gdje su učestala rušenja i pregradnje posvema poništile antičku artikulaciju prostora temenosa. Baš zato je jedino na prostoru crkve istočni temenos sačuvan u većem obimu nego na drugim mjestima, do apsolutne kote visine 12.71 m (drugdje je sačuvan uglavnom samo u donjem dijelu).

Marasovićevoj rekonstrukciji može se prigovoriti da, pretpostavljajući postojanje para stupova unutar svakog razmaka među nišama temenosa, u izvornoj situaciji ujedno podrazumijeva postojanje 48 stupova u istočnom temenosu te 56 stupova u zapadnom,⁸ što predstavlja ukupan broj od 104 antička stupa za koje autori ne donose nijednu potvrdu o arheološkom uočavanju *in situ*. Tolika množina stupova morala bi se ipak, statistički gledano, očitovati u sekundarnim upotrebama u neposrednoj okolini prvotnog im položaja, što podvodi pod znak pitanja ovako predočenu restituciju izvornog izgleda dvaju sakralnih recinkta palače. Ipak, pronalazak kamenih baza pozicioniranih na pravilnim razmacima nutarnje plohe istočnog temenosa, kao i ostatak trabeacije *in situ* u zapadnom zidu drugog temenosa, ozbiljne su naznake i kvalificirani argumenti u prilog viđenju ritmičkog raščlanjivanja ponutrice hramskih ogradnih zidova u smislu rješenja koje su ponudili Marasović i suradnici.

Neobično je što autori pritom nisu uzeli u obzir ulomak manjeg kaneliranog stupa uzidan u sekundarnoj funkciji sred južnog zida temenosa mauzoleja, tj. istovrsnog zida crkve Sv. Mateja. Taj je stup svojim izvornim dimenzijama inferioran stupovima peristaze. Stupovi aplicirani temenosu svakako su, prema postavljenoj rekonstrukciji i dimenzijama pronađenih baza, bili niži i uži od nosača periptera, što bi moglo ukazivati da u spomenutom ulomku valja vidjeti jedini ostatak tog ukrasa, i to u neposrednoj blizini njegova prvobitnog položaja. To, dakako, ne mora značiti da su svi stupovi unutrašnjeg zida periptera bili kanelirani (jer je jednako tako moguće da je ritmičku izmjenu oblika niša pratila i odgovarajuća smjena stupova kaneliranih i glatkih debala),⁹ ali u nedostatku novijih nalaza koji bi opovrgli ili potvrdili ovo gledište treba, s druge strane, ozbiljno uzeti u razmatranje pretpostavku da

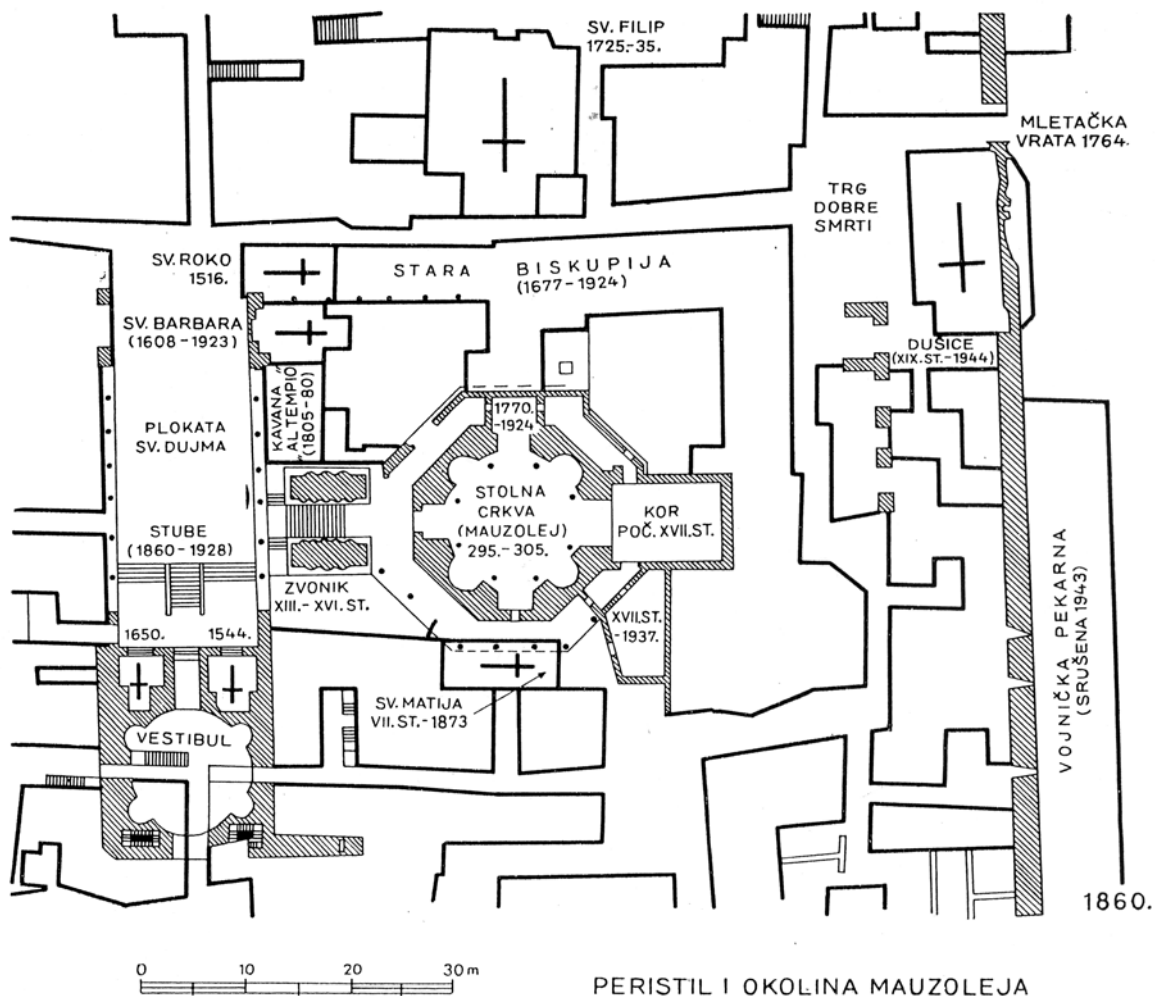
je žiđe crkve Sv. Mateja zadržalo jedan od izvornih nosača unutrašnje dekorativne raščlambe istočnog temenosa Dioklecijanove palače. Na tu pomisao navodi položaj tog stupa, potpuno podudaran točki na kojoj J. Marasović, K. Marasović i S. Perojević ucrtavaju prvi od para stupova između poluoble i zapadne joj četvrtaste niše temenosa. Radilo bi se, dakle, o jednom od apliciranih stupova koji su flankirali nišu položenu točno nasuprot središnjeg interkolumnija periptera, pa i ta pravilnost potkrepljuje razmatranja o drevnosti malenog svetišta.

Na tragu upravo navedenog, moguće je iznijeti mogućnost da je ugradnja crkve Sv. Mateja u međuprostor mauzoleja i temenosa zatekla još koliko-toliko ušćuvanu izvornu antičku prostornu situaciju, omogućivši graditelju da za novi objekt iskoristi zatečene arhitektonske i skulptorske elemente. Ponovno, sama činjenica njihova očuvanja jedino u strukturi ove građevine (i nigdje drugdje) upućuje da se radi o objektu velike starosti, nastalom u vremenu još bliskom počecima razgradnje neposredne okoline oktogonalnog carskog mauzoleja.

Istovremeno, gore spomenuta rekonstrukcija donekle je u koliziji s mišljenjima koja prostor između temelja i stranica podija oktogona i zida temenosa vide kao izvorno nasut.¹⁰ U tom bi slučaju, naime, plinte stupova koji su raščlanjivali temenos, zatim njihove baze te polovina čitavog tijela stupa, kao i nutrina svih niša do razine peta njihovih lukova, bili potpuno zastrti zemljom i nevidljivi. Ne čini se logičnim pretpostaviti da bi u izvorno tako zamišljenoj koncepciji bili klesani bogati dekorativni elementi samo kako bi ih se prekrilo zemljom. Uz ovo pitanje vezan je i problem izvorne visine crkve Sv. Mateja. Naime, čitavo je zdanje bilo visoko nešto manje od 9 m, a u nj se ulazilo isključivo s periptera, dakle na visini od oko 4 m. Stoga nam se nameće pitanje razločnosti takve konstrukcije, koja rezultira praktičnom upotrebom približno tek polovice visine čitave crkve. Doda li se tome da Andrić na arhitektonskoj snimci iz 1852. godine, prikazujući uzdužni presjek crkve, njene temelje ucrtava na punoj dubini do kote popločenja temenosa, nameće se pitanje je li crkva tek iskoristila nasut teren ili pak bila konstruirana u punoj visini između temelja i ukrasnog vijenca temenosa. Rješenje u svakom slučaju ostaje u domeni metodološkog pristupa problemu.

IZVORI

Značajnu grupu pisanih izvora čine apostolske i nadbiskupske vizitacije jer pokazuju stanje građevine od 16. do 18. stoljeća i daju opis njezina inventara. Od likovnih prikaza crkve do našeg vremena je stiglo veoma

PERISTIL I OKOLINA MAUZOLEJA

1. Gradbeni i izolacijski zahvati na prostoru Peristila i Dioklecijanova mauzoleja s okolinom (izvor: MULJAČIĆ, S., 1958., 68)

Constructive and isolative interventions on Peristyle and the Diocletian's mausoleum with the surrounding area

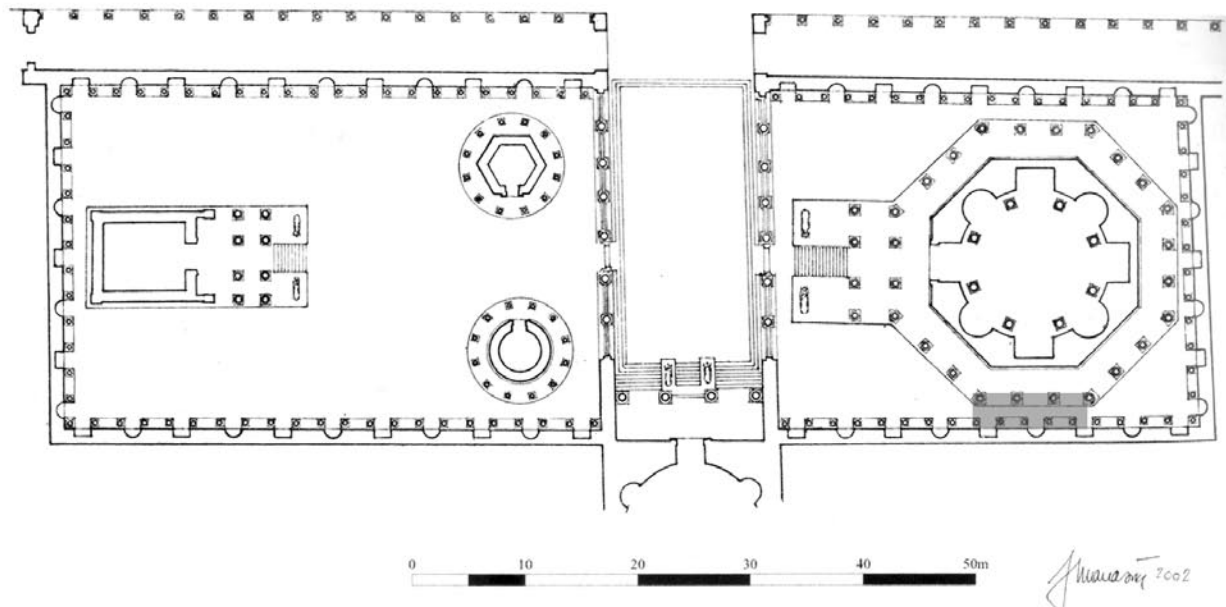
malo. Najraniji, ujedno i jedini sačuvani prikaz eksterijera crkve je bakrorez L. F. Cassasa iz 1782. godine (sl. 3). On registrira grubo zidanu, nisku građevinu s veoma strmim dvoslivnim krovom (iz kojeg izlaze stupovi periptera), s vratima i nekoliko uskih prozora na strani okrenutoj katedrali. Vicko Andrić je ostavio najprecizniji snimak stanja iz 19. stoljeća u svojim arhitektonskim snimcima katedrale i njene okoline iz 1852. godine (sl. 4a-b).¹¹ Od njega potječe tlocrt crkve, njen uzdužni presjek i prikaz svoda i krovšta. Nešto kasniji tlocrt, veoma sličan Andrićevu, potječe od Aloisa Hausera, iz 1876. godine (sl. 5).¹² O samoj crkvi pisao je najiscrpnije T. Marasović, kako iz perspektive tipologije, tako i fenomena transformacije kasnoantičke palače u ranosrednjovjekovni grad.¹³

Rukopisni katalog splitskih nadbiskupa kroničara iz obitelji Cutheis pod rednim brojem 62 donosi sljedeći zapis: *Iohannes primus archiepiscopus in Spalato. Iste fecit templum*

*argenteum et aedificavit aeclesiam sancti Michaelis de Mare, tumultatus est in ecclesia sancti Matthaei.*¹⁴

Kratka kronika koja je poznata pod imenom *Tabula A Cutheis* dio je narativne građe sakupljene za djelo *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* trogirskog povjesničara Ivana Lučića-Luciusa te tiskane među dopunama toj povjesnici, u dodatku *Rerum Dalmaticarum scriptores*.¹⁵ Puni naslov kronike glasi *Summa historiarum tabula A Cutheis de gestis civium Spalatinorum*, a Lučić ju je prepisao iz tzv. trogirskog rukopisa čuvanog kod splitske patricijske obitelji Cindro (Cindrić).¹⁶

Jedini pouzdan podatak o autoru jest da je pripadnik vrlo stare i ugledne splitske obitelji Cutheis, koja je dala više pojedinaca istaknutih u društvenom i političkom životu. Kronika opisuje mjesna te, osobito u trećem dijelu, regionalna i balkanska zbivanja između 1348. i 1371. godine. Prema svjedočanstvu samog anonimnog pisca,

2a. Tlocrt istočnog i zapadnog temenosa Dioklecijanove palače s označenim položajem crkve Sv. Mateja (izvor: MARASOVIĆ, J. - MARASOVIĆ, K. - PEROJEVIĆ, S., 2005., sl. 3)

Ground plan of the east and the west temenos of Diocletian's palace with the marked position of St. Matthew's church

kronika je *sub brevitare compilata ex diversis chyrographis de temporibus retroactis*, što bi podrazumijevalo dulji vremenski odmak između opisanih događaja i njihova bilježenja. Stoga se i pretpostavljalo da u kroničaru treba vidjeti jednog od najistaknutijih članova obitelji De Cutheis, kanonika Marina,¹⁷ koji je 1402. godine neuspješno kandidiran za splitskog nadbiskupa.

Neposredno nakon kronike Lučić je u svojoj knjizi tiskao *Memoria archiepiscoporum Salonitanae et Spalatinae ecclesiae*, katalog salonitanskih i splitskih prvosvećenika od Sv. Dujma († 304.) do Alvisea Michielija (1566.-1575.). Prema obavijestima iz izvornika kojim je raspolagao Lučić popis je također pripisan Cutheisu.¹⁸ Uvođenjem u pitanje tradicije ovih izvora tzv. Trogirskog rukopisa kao najstarijeg primjerka kronike, kataloga, kao i drugih narativnih izvora, M. Barada je pokazao kako i *Tabula* i *Memoria* pripadaju vremenu ranijem od početka 15. stoljeća, čvrsto kronološki fiksiravši nastanak kodeksa između druge polovine 1387. i svršetka 1388. godine, u jedinom periodu u kojemu se vladavina kralja Sigismunda podudarala s episkopatom splitskog nadbiskupa Hugolina.¹⁹ Zaključno se može potvrditi da je katalog *Memoria archiepiscoporum Salonitanae et Spalatinae ecclesiae* načinjen 1387. ili 1388. godine, a *Tabula A Cutheis* napisana najkasnije te godine, svakako nakon 1371., s kojom se zaključuje u njoj sadržana naracija. Nadbiskupski katalog i kronika, dakle, nastaju u podudarnom vremenskom rasponu; time se

na zadovoljavajući način tumači povezivanje obaju djela s anonimnim Cutheisom već u najstarijim rukopisima, tako da u budućim istraživanjima neće biti pogrešno poistovjećivati njihove autore.

Mada je iz Cutheisova kataloga razvidno da je u velikoj mjeri naprosto preuzimao Tomine podatke (osobito iz poglavlja *Catalogus archiepiscoporum de quibus extat memoria* - "Popis nadbiskupa o kojima postoji spomen"), ne mijenjajući im ni sintagmatsku strukturu, jednako značajno obilježje ovoga kratkog spisa jesu podaci kojima su imena pojedinih crkvenih dostojanstvenika dodatno obogaćena, a koji su potpuno zaobišli svaku tekstovnu predaju što je dala izvore o ranosrednjovjekovnom Splitu kojima raspolaže suvremena povijesna znanost. Cutheisov pokušaj kompiliranja kataloga salonitanskih i splitskih nadbiskupa kojim je raspolagao kao predloškom s onim crpljenim iz Tomina djela rezultirao je pojedinim anomalijama i lakunama u popisu. On ipak donosi i vijesti iz kojih se vidi autorov pokušaj ažuriranja postojećih tekstova podacima dostupnima, izgleda, samo njemu. Je li se pri tome kasnosrednjovjekovni sastavljač kataloga vodio pisanim, kasnije izgubljenim vrelima ili vlastitim saznanjima o splitskoj sakralnoj topografiji s lica mjesta? Vjerojatno se na obje postavke može potvrdno odgovoriti, iako je moguće ponuditi samo ograničen kontrolni mehanizam. Njegove vijesti o posljednjim počivalištima Ivana Ravenjanina i nadbiskupa Lovre u crkvi Sv. Mateja

potvrđene su samim prisustvom spomenutih grobnica u toj građevini sve do kraja 19. stoljeća; stoga se vjerojatno radi o Cutheisovu direktnom uvidu.

Mogućnost provjere arheološkim putem, ukoliko je provediva, mogla bi pružiti posve novu dimenziju Cutheisovim navodima. Zanimljivo je da on, Cutheis, Ravenjaninovo graditeljskoj djelatnosti pripisuje splitsku crkvu Sv. Mihovila "na obali" (*in ripa maris, de mari*), što se također može tumačiti takvom obaviješću koja je stajala u Cutheisovu izvoru, ili pak nekom vrsti komemorativnog zapisa ili natpisa koji je u kroničarevo vrijeme unutar te crkve još bio vidljiv.²⁰

Sintagma je, onakva kakva je doprla do nas, sročena tako da nije valjano razumljivo predstavlja li ona manje-više doslovan ispis iz nesačuvanog starijeg vrela ili pak zaključak ispisivača. Izraz koji donosi Cutheis može jednako tako potjecati, primjerice, iz službenog zapisa o gradnji ili gradbenog natpisa, za koji također treba postavljati pitanje je li, prepisan, stajao u kroničarevu vrelu ili bio javno izložen na uvid svem općinstvu.

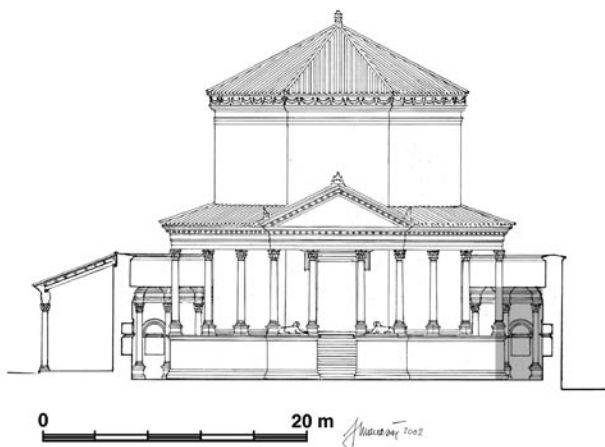
U smislu vrednovanja Cutheisovih izvora posebice su intrigantna dva njegova podatka: onaj o službi nadbiskupova oca naveden uz ime crkvenog poglavara Martina iz druge polovine 10. stoljeća te onaj o nadnevkumu smrti nadbiskupa Lovre. U prvom slučaju je anonimni sastavljač vijestima o Martinu prenesenima iz Tomine kronike naprosto pridružio rečenicu o nadbiskupovu ocu: *pater ejus fuit Comes istius Civit[atis]*, op. I.B.]. Vijest je neproverljiva, ali se može uspoređivati s Tominom obaviješću o generaciju kasnijem splitskom nadbiskupu Pavlu, čiji je otac Prestancije uistinu bio *primarius, hoc est rector, civitatis Spalatine* (HS c. XIV, 57). Nadbiskupovo

porijeklo u obliku u kojemu ga donosi arhiđakon potkrepljuje, naime, Pavlova oporuka kojom svom ocu, prioru, ostavlja nasljedstvo.²¹ Moguće je, dakle, da je i nešto ranije došlo do sličnog slučaja spleta najviše crkvene i svjetovne funkcije grada unutar dvaju pokoljenja iste obitelji, što je Cutheis mogao doznati na više načina. Poznat mu je bio i točan dan i mjesec smrti nadbiskupa Lovre, što je također podatak koji ne sadrži Toma Arhiđakon kao ni jedan drugi izvor (epitaf na nadbiskupovu sarkofagu ne sadrži formulu datacije): *IIX. die Mens. Julio*. Točna godina smrti nadbiskupa Lovre nije poznata (vjerojatno 1099.), dok je posljednji diplomatski dokument koji ga spominje kao živućeg izdan 1095. godine.²² Ovi jedinstveni Cutheisovi podaci vjerojatno potječu iz kakva mjesnog nadbiskupskog kataloga ili pontifikalne kronike kojima se tragovi nisu sačuvali u drugim tekstovima splitske pisane predaje. Iz istog vrela potječu i ekskluzivni podaci o prvom splitskom nadbiskupu (osim, možda, onog o grobnom mjestu, za koji zaseban zapis i nije bio nužan) o "srebrnom hramu" i Sv. Mihovilu *in ripa maris*. Drugospomenuti Cutheisov podatak, onaj o *templum argenteum* koji je dao načiniti Ivan Ravenjanin, tumačio se oduvijek kao srebrni tabernakul namijenjen glavnom oltaru katedrale.²³ Ne ulazeći u pitanje radi li se o tabernakulu ili ciboriju optočenom srebrom, kao pouzdan zaključak valja istaknuti tek to da anonimni splitski kroničar iz 14. stoljeća zasigurno nije iz osobnog uvida poznao taj predmet, jer nije vjerojatno da bi se takav sačuvao neokrnjen kroz šest stoljeća. Zato u ovom izrazu također valja vidjeti podatak preuzet iz pisanih vrela starijega doba.

Na ovaj način revalorizirani podaci iz sastavka anonimnog Cutheisa pokazuju kako vijesti kojima obogaćuje svoj primarni tekstualni predložak potječu iz ranosrednjovjekovne starine te sadrže autentičnu jezgru poduprtu, nažalost izgubljenim, vrelima iz toga vremena.

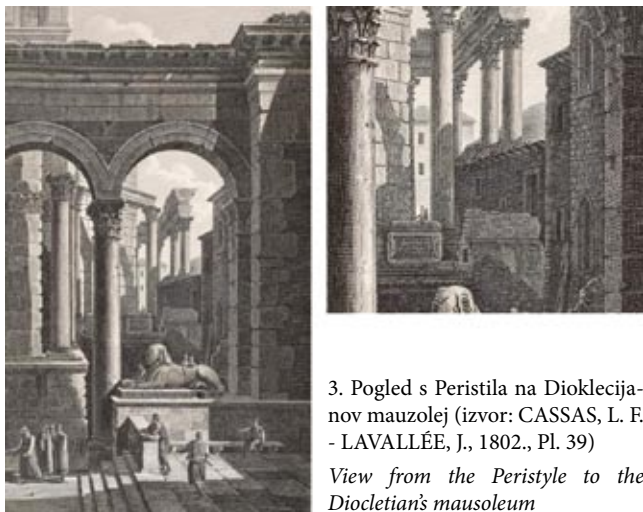
ISTRAŽIVANJA I INTERPRETACIJE S. GUNJAČE

Zasluga je S. Gunjače što je u opširnom i kritičkom pregledu čitave problematike kompleksa pitanja vezanih uz dataciju i atribuciju ranosrednjovjekovnog sarkofaga s prikazom ukriženih ljiljana (sl. 6) privedo uspješnom razrješenju.²⁴ Gunjača je među prvima upozorio da najstariji spomen veze između sarkofaga u crkvi Sv. Mateja i osobe Ivana Ravenjanina predstavlja zapis u jednom od mnogih srednjovjekovnih kataloga salonitanskih i splitskih nadbiskupa, onom čijim je autorom anonimni A Cutheis. Treba se u cijelosti složiti s Gunjačinim zaključkom kako je u Cutheisovu popisu nadbiskupâ naveden podatak o grobnom mjestu Ivana Ravenjanina

2b. Dioklecijanov mauzolej u istočnom temenosu. Pogled sa zapada s označenim položajem crkve Sv. Mateja (izvor: MARASOVIĆ, J. - MARASOVIĆ, K. - PEROJEVIĆ, S., 2005., sl. 9)

Diocletian's mausoleum in the east temenos. West view with the marked position of St. Matthew's church

3. Pogled s Peristila na Dioklecijanov mauzolej (izvor: CASSAS, L. F. - LAVALLÉE, J., 1802., Pl. 39)

View from the Peristyle to the Diocletian's mausoleum

“zaključio sastavljač nekog kataloga, najvjerojatnije na osnovi iznesenog natpisa na sarkofagu koji se u toj crkvi nalazio”.²⁵ Dekonstruirajući teze starijih istraživača, autor je bio u prilici formulirati nekoliko izrazito važnih zaključaka²⁶:

1. Jednodušna izjava pregršta svjedoka otvaranja dvaju sarkofaga 1700. godine, dana pod prisegom i unesena u zapisnik Farlatijeva suradnika kanonika Jerolima Bernardija 1724. godine ne može potpadati pod sumnju; njihov je iskaz istinit i autentičan (potvrđuje ga brojnost i istovjetnost svjedočenjâ, visoka dob i društveni ugled svjedokâ - redom svećenika metropolitanske crkve, među kojima i dvojice kanonika - te nemogućnost izrade podataka iz iskaza u tendenciozne svrhe jer ne daju pozitivan odgovor na pitanje *cui bono?*), kako u cjelini tako i u detalju koji se odnosi na mitru vrlo niskog tipa koju su svi svjedoci zapazili na pokojnikovu tijelu.

2. Činjenica da svjedoci navedenog događaja beziznimno i samoinicijativno identificiraju tijelo otkriveno u sarkofagu kao *corpus Joannis Ravenntis* ili *cadaver Joannis Ravenntis* potvrđuje da se ta spontanost iskaza može objašnjavati jedino od davnine ustaljenom tradicijom o grobnici Ivana iz Ravene upravo u crkvi Sv. Mateja. Starina u kojoj se tradicija formira u svakom slučaju za barem nekoliko desetljeća prethodi 1700. godini.

3. Iz nalaza u ranosrednjovjekovnom sarkofagu liturgijskog ruha (niska mitra) koje može pripadati najranije 12. ili 13. stoljeću nedvojbeno proizlazi kako je grobnica sekundarno upotrijebljena za ukop drugog nadbiskupa u kasnom srednjem vijeku, kada je jedino i mogla primiti takav inventar. Posljednja reutilizacija sarkofaga daje pouzdan *terminus ante quem non* postanku tradicije o pripadnosti sarkofaga Ivanu Ravenjaninu.

4. Cutheisov nadbiskupski katalog, nedvosmisleno atribuirajući grobnicu u crkvi Sv. Mateja nadbiskupu

Ivanu Ravenjaninu, omogućuje određenje *terminus post quem non* oblikovanju iste tradicije. Ona se morala konstituirati prije konca 14. stoljeća, a nakon ponovnog korištenja sarkofaga u 12. ili 13. stoljeću.

Navedenim je argumentacijskim slijedom Gunjača s lakoćom otklonio mišljenje Bulića i Bervaldija o kasnom, ranonovovjekovnom postanku tradicije o pripadnosti sarkofaga Ivanu Ravenjaninu. Već sama činjenica uvriježenosti navedene tradicije u 14. stoljeću, u razdoblju kada je Cutheis sastavljao svoj katalog, pobija svaku pretpostavku o njenom nastanku tijekom uskoga kronološkog luka između Lučićeva vremena i 1700. odnosno 1724. godine.²⁷

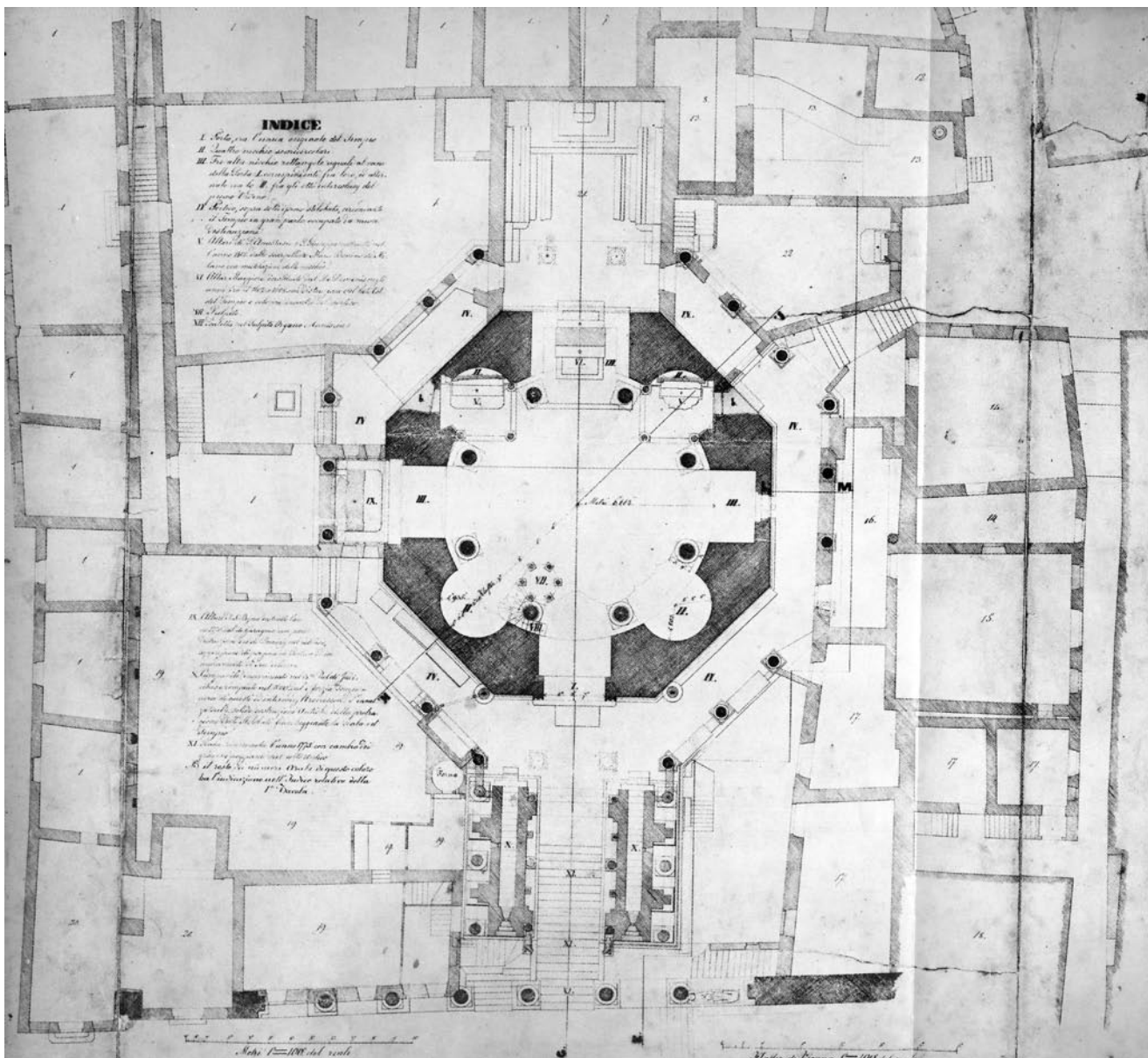
Skromno nadograđujući Gunjačine rezultate, u interpretaciji bi se moglo krenuti i korak dalje. Iz do sada iznesenih spoznaja, naime, proizlazi da se sarkofag ukrašen reljefnim ljljanovim križevima u crkvi Sv. Mateja nalazio od davnine, od postanka građevine, da je za nju bio namijenjen te da je ona građena kako bi primila svečanu grobnicu nadbiskupa Ivana, kao grobna crkva. U skladu s tim nije nužno *a limine* odbacivati sponu između reorganizacije biskupske crkve u osobi Ivana Ravenjanina i ovdje mnogo puta spomenutog sarkofaga, koji je doista mogao pripadati njemu, biskupu iz druge polovine 8. stoljeća. Jednako tako, makar Cutheisov katalog iz 1387.-88. godine pouzdano determinira gornju kronološku granicu postanka tradicije o pripadnosti sarkofaga ovom nadbiskupu, kako trijezno zaključuje Gunjača, diskutabilnim ostaje viđenje prema kojemu njegovu donju granicu mora utvrditi najkasnija reutilizacija istog sarkofaga. U nekim je nepoznatim povijesnim okolnostima, smatramo, veza grobnice s Ravenjaninom mogla iščeznuti iz kolektivne svijesti građana Splita, da bi bila iznova uočena i valorizirana tijekom razdoblja predrenesanse u kojem djeluje Cutheis, a u kojem je srednjodalmatinski grad predstavljao sredinu s dostatnom kulturnom podlogom za starinarska istraživanja ovog tipa.

Moguće je, dakako, da veza sarkofaga s poštovanim prvim crkvenim poglavarom i nije bila izbljedjela iz sjećanja, ali da je njoj usprkos grob *ad hoc* reutiliziran u, pobliže nepoznatim, okolnostima kada se nije moglo pronaći kakvo primjerenije rješenje, a sahranu uslijed epidemije ili drugih razloga trebalo obaviti ubrzano, što je bio čest slučaj. Dodajmo da je za dvadeset nadbiskupa koji su se na splitskoj katedri izmijenili između nadbiskupa Bernarda (1198.-1217.) i, uključivo, Petra Diškovića (1420.-1426., od čijega su doba grobna mjesta splitskih prvosvećenika detaljnije zabilježena), mjesto ukopa potvrđeno ili pretpostavljeno tek za njih devet.²⁸ Ne bi trebalo u potpunosti odbaciti ni mogućnost da se neki nadbiskup kasnijega vremena namjerice dao sahraniti

u grobnici uvaženoga prethodnika, htijući na taj način naglasiti vlastitu ulogu u vodstvu splitske crkve, pa i ideološku vezu s njenim utemeljiteljem. Vjerojatno na taj način valja tumačiti sličan postupak nadbiskupa Rogerija († 1266.), Tomina suvremenika, koji je naložio da ga se nakon smrti položi u sarkofag dalekog predšasnika ugledne uspomene, Krescencija (1099.-1112.), pred glavnim portalom katedrale.²⁹ Da pri tome postojeći nadgrobni natpis starijeg korisnika grobnice nije morao pričinjavati smetnju novoukopanome, svjedoči činjenica što Rogerije, kao ni kasniji prelati sahranjeni u sarkofage nadbiskupâ Ivana i Lovre, nije inzistirao na uklanjanju

ili preinačavanju epigrafske komponente na grobnici, zadržavši cjeloviti natpis prvotnog vlasnika.

Na mogući prigovor kako bi bilo vrlo neobično da podatak o mjestu ukopa nadbiskupa Ivana, kao stožerne osobe početaka splitskog povijesnog narativa, ne nađe mjesto u kronici arhiđakona Tome, može se ponuditi jednak odgovor kakvim je S. Gunjača replicirao kritičarima koji su izvlačili dalekosežne zaključke *ex silentio* izvorâ: “Nije metodično očekivati od starijih pisaca da nam kažu sve ono što nas interesira (...) Otkuda slijedi da su stariji pisci sve morali znati, otkuda slijedi i to da su morali iznositi sve što su znali ili drugo: da su bili sveznalice, pa da im ništa,

4a. Tlocrt prizemlja Hrama s okolnim termama, Vicko Andrić, 1852. (izvor: KEČKEMET, D., 1993., T. III)

Ground plan of the Temple with the surrounding thermae, by Vicko Andrić, 1852

što je krupna ili senzacionalna, nije moglo izmaći?”³⁰ Uostalom, Toma ni jednom riječju ne spominje ni grob nadbiskupa Lovre koji u *Povijesti salonitanskih i splitskih prvosvećenika* zauzima gotovo jednako značajno mjesto kao obnovitelj dijeceze, a lokacija je arhiđakonou morala biti poznata.

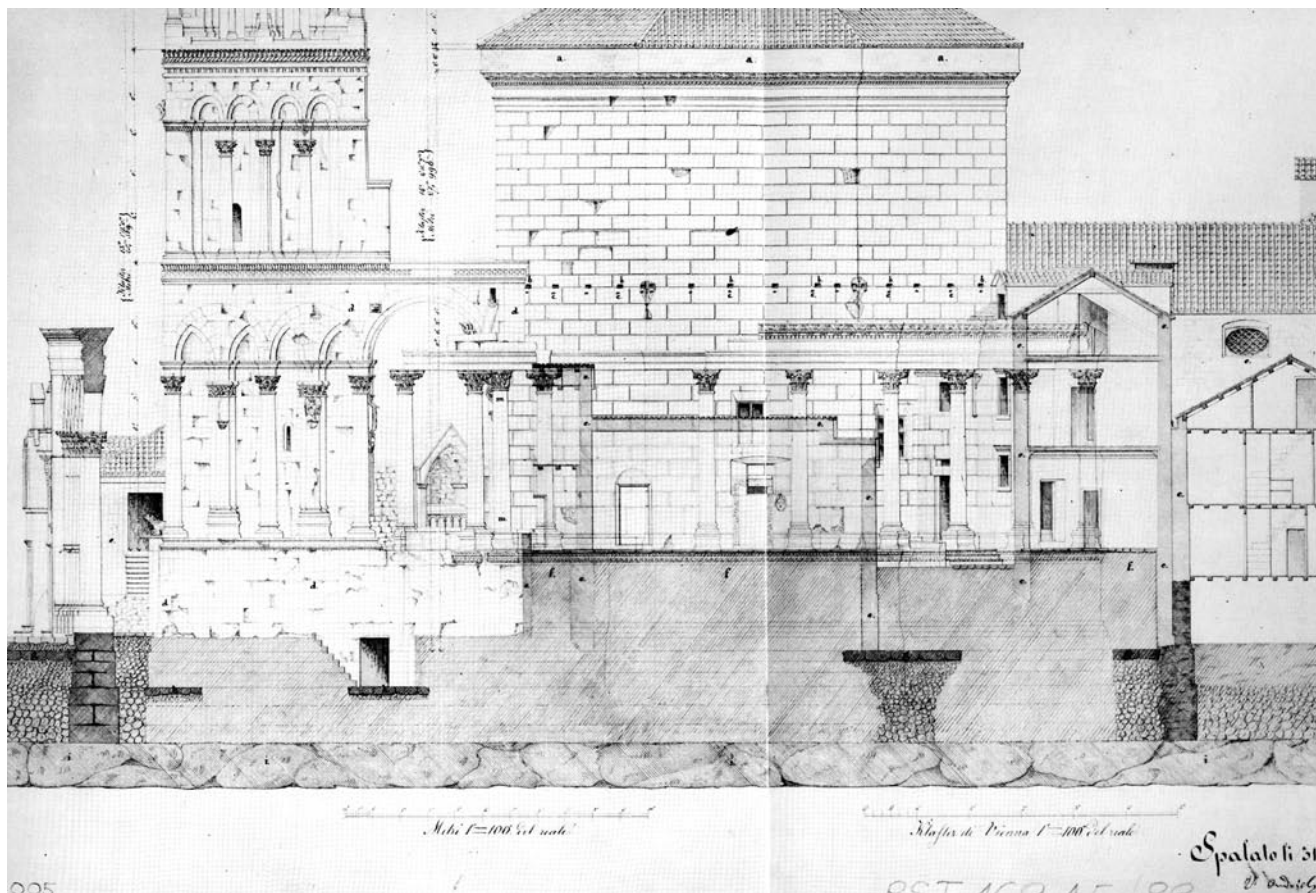
PRILOG DATIRANJU

Jedan od faktora za datiranje sarkofaga nadbiskupa Ivana jest, u starijoj literaturi prilično zanemarivan, natpis na njegovu poklopcu. Formula HC XC NHKA varijanta je poznate formule IC XC NIKA, koja se prema istraživanjima I. Nikolajević javlja tek sredinom 8. stoljeća, u Konstantinopolu. Za taj natpis trebalo bi izraditi analizu kojom bi se pokazalo je li njegovo urezivanje na poklopac sarkofaga istovremeno urezivanju grobnog natpisa. Tek bi se tada o dataciji obaju elemenata mogli izvući sigurniji zaključci. I preliminarni uvid u duktus pojedinih slova formule na poklopcu dopušta navedenu mogućnost. Osobito su indikativna srpasto C te A s prelomljenom spojnicom, kakva se javljaju i na samom epitafu; uncijalno X oblikovano je ukriženim potezima nejednake duljine. X i K nemaju ekvivalente u latinskom natpisu, dok H i N morfološki uglavnom odgovaraju kapitali kakva je nazočna u latinskom epitafu.³¹ Prožimanje kapitale i uncijalnog pisma tvori i izvjestan dekorativni efekt, pojačan likovnom komponentom strogo ocrtanog križa. Sve su ove epigrafičke odlike sukladne onima s grobnog natpisa na sanduku, koji sadrži blago vertikalno izduljena kapitalna slova prožeta ponekom uncijalnom formom (C, E, Q, U, G, R). Stoga bismo bili skloni kronološki povezati ukupan reljefni ukras prednje strane sarkofaga, pridruživši mu epitaf te formulu Kristove pobjede oko križa, s razdobljem u kojem je zasvjedočen prelat Ivan, prisutan na Nicejskom koncilu 787. godine.³²

Čini se značajnim istaknuti da je pokraćena inačica grčkog natpisa s Kristovim dvodijelnim imenom na poklopcu sarkofaga pisana itacistički, dosljedno u dva navrata supstituirajući jotu etom, ovdje umjesto kapitalnog slova I s urezanim H. Grafija, pak, latinskog epitafa podno poklopca također očituje tu pojavu vulgarnog latinizata koja je u epigrafici rimske Dalmacije potvrđena već od kasne antike.³³ U latinskom epitafu stoji *requiescet* mjesto *requiescet* i *Johannis* mjesto *Johannes*, dok istodobno u penultimi nenaglašenog vokala dolazi do zamjene *i > e*: *fragelis* mjesto *fragilis*, *inutelis* mjesto *inutilis*.³⁴ Iako je ovdje riječ o dvjema različitim jezičnim i grafijskim tradicijama - latinskoj i grčkoj, koje su se susrele na istom mediju,³⁵ što upućuje na razumljiv

oprez pri svođenju njihove interpretacije na jednake kriterije - valja istaknuti da bi spomenuti itacizam u ovom kontekstu mogao dodatno učvrstiti određenje samog latinskog nadgrobnog natpisa kao i spomenutoga grčkog formulacijskog poklika u istu kronološku ravan, drugu polovinu 8. stoljeća. S obzirom, naime, na istovjetnost grafijske manire na oba natpisa koju smo gore istaknuli, ta se dodatna neobičnost ne može interpretirati kao slučajnost, već kao anomalija koja se na objema ploham opetuje kao ortografička konstanta. Ona je ovdje, doduše, proistekla iz dviju različitih jezičnih praksi prodirućih u to doba, vulgarnolatinskog i novogrčkog izgovora (što znači da se ne mogu leksički uspoređivati ona slova koja su istovjetne morfologije ali druge glasovne vrijednosti), no reflektira realne dosege romanskog jezičnog izričaja u Dalmaciji kakav je bio na svršetku 8. stoljeća. Drugačije rečeno, grafijska i jezično-sadržajna koherentnost u sprezi s likovnim efektom postaje i prepoznatljivom odlikom ujednačenog epigrafsko-klesarskog stila kojim splitski radionički krug kasnog 8. stoljeća pristupa spomeniku. Reljefni ukras pročelja sarkofaga, ponajviše zahvaljujući raščlambama Ž. Rapanića i N. Jakšića³⁶ uspješno pozicioniran unutar fenomena “liutprandske renesanse” zrelog 8. stoljeća, zatim poklopac sarkofaga, pa grčki kao i latinski natpis pokazuju međusobno suglasje komponentata, suglasje koje nas ovlašćuje da ih u njihovoj ukupnosti pripišemo tako izvorno zamišljenoj i u jednom navratu ostvarenoj likovnoj koncepciji, ne ostavljajući mjesta adiciji pojedinih ornamentalnih i epigrafskih elemenata u postupnom vremenskom slijedu. Stil reljefne dekoracije, tipologija pokrivala s osobitim tipom križa u korelaciji s grčkim natpisom, grafijske odlike obaju natpisa i stadij glasovnog razvoja koji se reflektira u njihovom sadržaju - sve se komponente, osim posljednje, mogu neovisno datirati kasnim 8. stoljećem - nastali su, zasigurno, u uzajamnoj zavisnosti te je stoga posve čvrsto uporište identifikacije ličnosti spomenute u samom natpisu s povijesnom osobom nadbiskupa Ivana, sudionika crkvenog sabora održanog u Niceji 787. godine. Time, riječju, otklanjamo potrebu za viđenjima o sukcesivnosti dovođenja ovog grobnog spomenika u njegov postojeći oblik kroz sekundarne i tercijarne preradbe. Prvotno je preklešavanje mramornog antičkog sarkofaga u kasnom 8. stoljećem, dakle, prema našem mišljenju bilo i definitivno, dok je sam sarkofag višekratno reutiliziran (što nije urodilo spomena vrijednim posljedicama po njegov izgled). Ukazujući na nepotrebnost razdvajanja natpisa na prednjoj strani sarkofaga od onoga na pokrovnoj ploči, ukazujemo istodobno i na jedinstvenost latinsko-grčkog epitafa kao primjera biskripturalnosti (ne nužno i bilingviteta), upadljivo odsutne iz korpusa epigrafije i

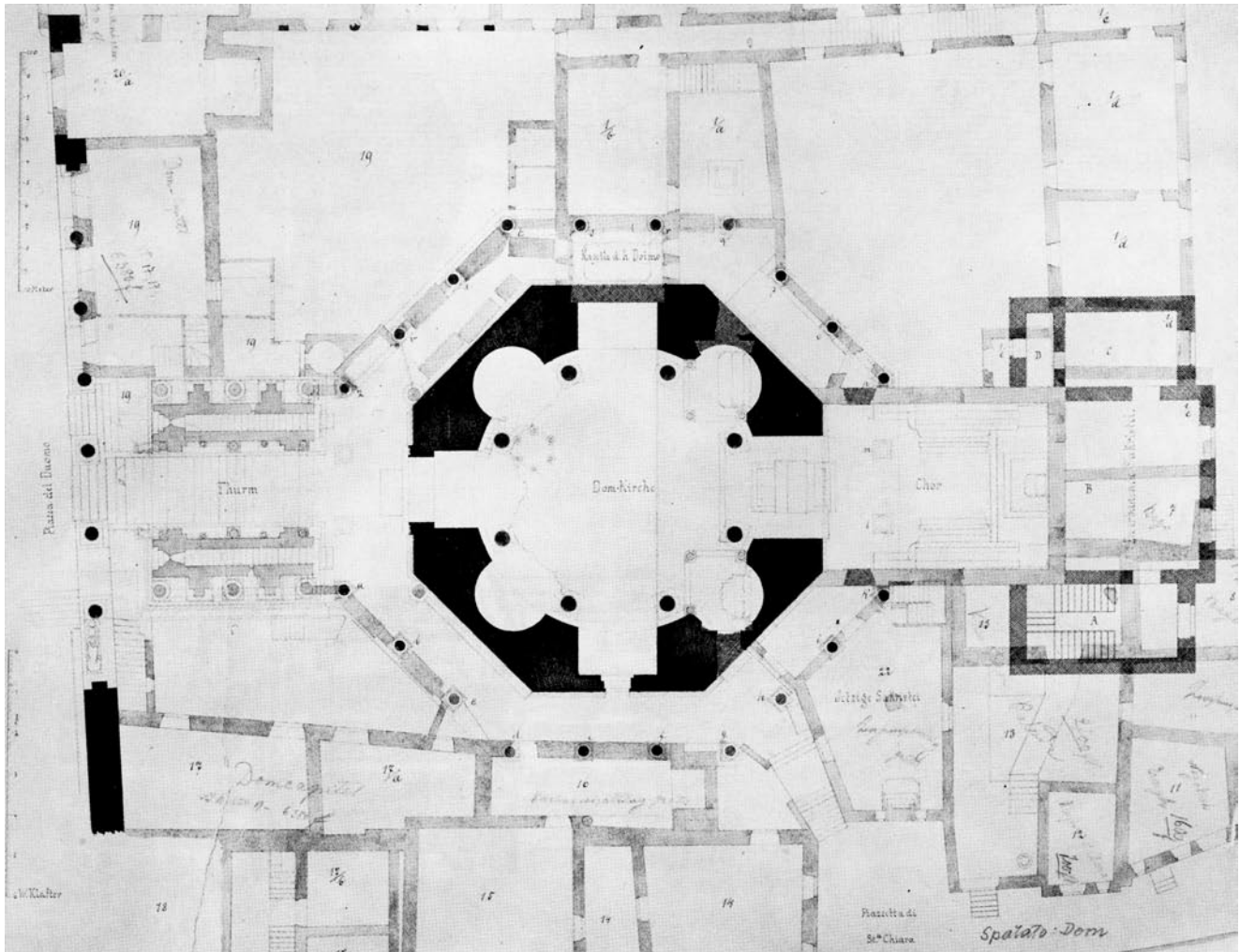
4b. Bočni snimak južne strane Hrama i zvonika, Vicko Andrić, 1852. (izvor: KEČKEMET, D., 1993., T. V)

South-side view of the Temple and the belltower, by Vicko Andrić, 1852

tekstova na mekim materijalima u ranosrednjovjekovnim dalmatinskim gradovima, ipak podvrgnutima višestoljetnom bizantskom političkom suverenitetu od kakvog bi se očekivala snažnija prisutnost grekofonske populacije i grčkog pisma. Primjena dvopismenosti i dvojezičnosti na nadbiskupovoj grobnici u Splitu krajem 8. stoljeća u svojoj je gotovo potpunoj izoliranosti, kao i u odabiru tada popularne siglirane formule očito, rječito svjedočanstvo posebnih odnosa između dalmatinskog grada i istočno-rimske prijestolnice.

N. Jakšić je, pak, primijetio da donje stranice pravokutnih reljefnih kaseti na susjednom sarkofagu priora Petra u jugoistočnom interkolumniju periptera leže u istoj ravnini s vanjskom koncentričnom kružnicom što obrubljuje središnji medaljon s križem, preostatak izvornog jedinog ukrasa prednjice ranokršćanskog sarkofaga bračko-salonitanskog tipa iz 6. stoljeća³⁷ respektiranog pri preklešavanju sarkofaga tijekom ranog srednjeg vijeka kada je središnji motiv zadržan, a s njegovih strana uklesan nov reljefni ukras. Lijevo i desno od središnjeg polja s bareljefnim prikazom križa unutar koncentričnih

kružnica uoči ponovne upotrebe sarkofaga umetnut je dvaput opetovan motiv stiliziranih dijagonalno ukriženih ljiljanovih cvjetova unutar četvrtastih kaseti, kreativno i organski pripojen površini izvorno drugačije zadane likovne koncepcije. Istovremeno, gornje stranice istih kaseti ne tangiraju ravninu u kojoj leži odgovarajući dio medaljona, već ovaj zadire u natpisnu plohu te ju na taj način sužava, onemogućavajući uklesivanje natpisa na segmentu pročelja nad kružnicom. Liniju natpisa, dakle, prekida tjeme medaljona, što sasvim jasno pokazuje da su kasete s objiju strana središnjeg *crux coronata* klesane i dimenzionirane s namjerom pozicioniranja epitafa upravo na mjestu na kojem se nalazi. Da je istodobno s likovnom bila predviđena te izvedena i epigrafska komponenta, svjedoči upravo činjenica što su pravokutna reljefna polja snižena u odnosu na središnji motiv, te je gornji rub sarkofaga tako prilagođen umetanju natpisa.³⁸ Ovako naumljena cjelina, s odabirom specifičnog odnosa između natpisa i reljefa, pretpostavlja svjesno imitiranje ne samo reljefnog ukrasa starijeg nadbiskupova sarkofaga, već i imitiranje dispozicije njegove epigrafske i

5. Projekt izolacije i restauracije Mauzoleja-Katedrale, tlocrt, Alois Hauser, 1876., detalj (izvor: KEČKEMET, D., 1993., sl. 63)

Project for the isolation and restoration of Mausoleum-Cathedral, ground plan, Alois Hauser, 1876, detail

likovne komponente, koja je za priorov sarkofag, dakako, mogla biti zamišljena i drugačije. K tome je recentnom analizom sadržaja triju epitafa na sarkofazima iz Splita - onog nadbiskupa Ivana, nadbiskupa Ivana Tvrdakova (prva trećina 10. st.) i priora Petra - N. Jakšić uspostavio *terminus post quem non* nastanku priorove grobnice. Uočivši da epitaf mlađeg nadbiskupa Ivana kompilira segmente teksta s preostalih dvaju sarkofaga, uspostavio je kronološki niz unutar kojeg je sarkofag priora Petra zauzeo drugo mjesto u vremenskom slijedu, što ga, uzimajući u obzir i stilsku konfrontaciju dvaju sarkofaga (plošan tretman čitava pročelja, oblikovanje florealnih motiva troprutom vrpcom, gubitak realnog karaktera motiva u korist dekorativnog učinka), prilično pouzdano određuje u 9. stoljeće.³⁹

Ovim Jakšićevim razmatranjima pridružili bismo nekoliko vlastitih. Naime, datacija ovog sarkofaga u kojem

je položen *Petrus dominus et prior* i naslov priora koji nosi svjetovni poglavar zadarske gradske općine Andrija u vlastitoj oporuci iz 918. godine bili su u prijašnjim interpretacijama smatrani uzajamno ovisnima.⁴⁰

Ovu privatnu ispravu kojom je *tantillus peccator Andreas prior* formulirao svoju posljednju volju kritički je raščlanila N. Klaić, nastojeći komparacijom s odgovarajućom europskom diplomatskom građom pokazati kako se u formalnom pogledu radi o diplomatskom falsifikatu sastavljenom u 12. stoljeću, kako bi podupro pretenzije samostana Sv. Krševana na posjede koje je ovoj crkvenoj instituciji navodno zavještao prior Andrija. Ovako porazan zaključak nametnula je provedba skupne analize nutarnjih i vanjskih karakteristika nekoliko isprava datiranih između 918. i 1072. godine iz fonda zadarskog samostana, u kojima se javljaju dužnosnici s naslovima *tribuni* i *consules*.

Ukupnost značajki koje su odavale da je priorova isprava nastala u uvjetima važećeg pravnog razvitka anakronima u odnosu na navodnu dataciju dokumenta (okolnosti primijenjenih instrumenata javne vjere upućivale su na mnogo kasnije doba, kada se formira notarska isprava rigorozno utvrđena oblika), navela je autoricu da Andrijinu oporuku zajedno s drugim spomenutim ispravama definira kao krivotvorine sastavljene u skriptoriju Sv. Krševana nakon druge polovine 12. stoljeća.⁴¹

Naknadno su, međutim, gledišta N. Klaić o čitavoj skupini svetokrševanskih dokumenata - pa tako i o oporuci priora Andrije - opovrgnuta ozbiljnim i kvalificiranim argumentima. Prve među njima iznio je L. Margetić, prihvaćajući generalno mišljenje o krivotvorenju isprava, ali i upozorivši da se taj zaključak ne može upirati o pojavu naslova *tribunus* u svojstvu počasnog aristokratskog naslova isključivo u Zadru, i to jedino u ovdje spominjanom korpusu isprava. Naime, stav N. Klaić bio je u velikoj mjeri određen upravo pojavom ovih dužnosnika zajedno s konzulima u funkciji svjedokâ, što je tumačila namjernim umetanjem ovako tituliranih osoba u podmetnute isprave, kako bi one stekle kontekstualnu uvjerljivost i vjerodostojnost u suvremenom zadarskom društvu. Margetićeva su istraživanja, međutim, pokazala da zadarski tribuni 12. i kasnijih stoljeća nisu mogli djelovati kao svjedoci, upravo stoga što se u kasnom srednjovjekovlju pod tim naslovom podrazumijevalo sudske činovnike srednjeg ranga (što je pravna novina), čija je uloga u sudskom postupku bila unaprijed određena te razdvojena od službe svjedoka. U kronološkom lûku između ranog srednjeg vijeka i vremena sastavljanja svetokrševanskih falsifikata došlo je, prema Margetiću, do transformacije funkcije i značaja tribunske službe, tako da svjedoci - ugledni građani s počasnim naslovom tribuna - koji nazoče pravnim činima u zbiru sumnjivih isprava iz samostana Sv. Krševana nemaju, zapravo, ništa zajedničkog s kasnijom specifičnom službom tribuna iz pretpostavljenog vremena sastavljanja krivotvorina. Drugim riječima, "ovjeravanje" isprave iz početka 10. stoljeća tada nepostojećim komunalnim činovnicima dovelo bi u pitanje samu svrhovitost čina krivotvorenja kao i motivaciju sastavljača patvorine, jer u tom slučaju krivotvorena darovnica ne bi bila svrsishodna, budući da bi se pozivala na svjedoke koji to nisu mogli biti, odražavajući pravno stanje jednog drugog vremena. Podaci te vrste dakle, zasigurno, nisu mogli biti ugrađeni u isprave po uzoru na kasnosrednjovjekovne zadarske sudske službenike; oni, štoviše, vjerno oslikavaju realitet rano-srednjovjekovnog sudskog postupka, što je Margetića

dovelo do neizbježnog zaključka kako je samostanski skriptorij barem dio spornih isprava sastavljao "na osnovi istinitih podataka". I ovaj se autor, doduše, utječe zaključku o falsificiranju "na osnovi podataka iz neke knjige anala u kojoj su bili ubilježeni osnovni podaci o najvažnijim zbivanjima u samostanu i oko njega pa i o pojedinim pravnim poslovima, a osobito o darovanjima i kupoprodajama, tj. podaci o objektu pravnog posla, o svjedocima i o vremenu u kojem se pravni posao dogodio", čime zapravo nepotrebno rekonstruirala sastavne dijelove vrlo, vrlo detaljnog predloška (kakav bi, ukoliko nije riječ o nekoj vrsti kopijalne knjige, bilo teško zamisliti) a koji skupno, u stvari sačinjavaju upravo izvornu, autentičnu ispravu!⁴²

Konačno, iscrpna su onomastička istraživanja V. Jakić-Cestarić pokazala kako je struktura osobnih imena prisutnih u oporuci priora Andrije upadljivo različita u odnosu na njihovu strukturu u kasnijoj diplomatskoj građi, vjerno reflektirajući stadij etničkog razvoja dalmatinskih urbanih sredina kakav je bio dostignut u vremenu u koje je isprava datirana. Sudeći po sastavu i porijeklu imenâ, infiltracija slavenskih etničkih elemenata tada je još vrlo suspregnuta, dok je s druge strane kontinuitet starosjedilačkog romanskog supstrata i dalje vrlo izražen.⁴³ Takav antroponimijski obrazac u mlađem vremenu ne bi mogao biti krivotvoren, već u obzir dolazi jedino vješto baratanje izvornom priorovom oporukom iz početka 10. stoljeća i modificiranje njena sadržaja kako bi ga se prilagodilo novouspostavljenim važećim pravnim pretpostavkama. Time *a fortiori* dolazi do izražaja okolnost da je u postojećem, prerađenom obliku oporuke, uz dodatke diplomatskih formula 12. stoljeća, ipak sačuvan znatan dio dva stoljeća starijeg autentičnog predloška.

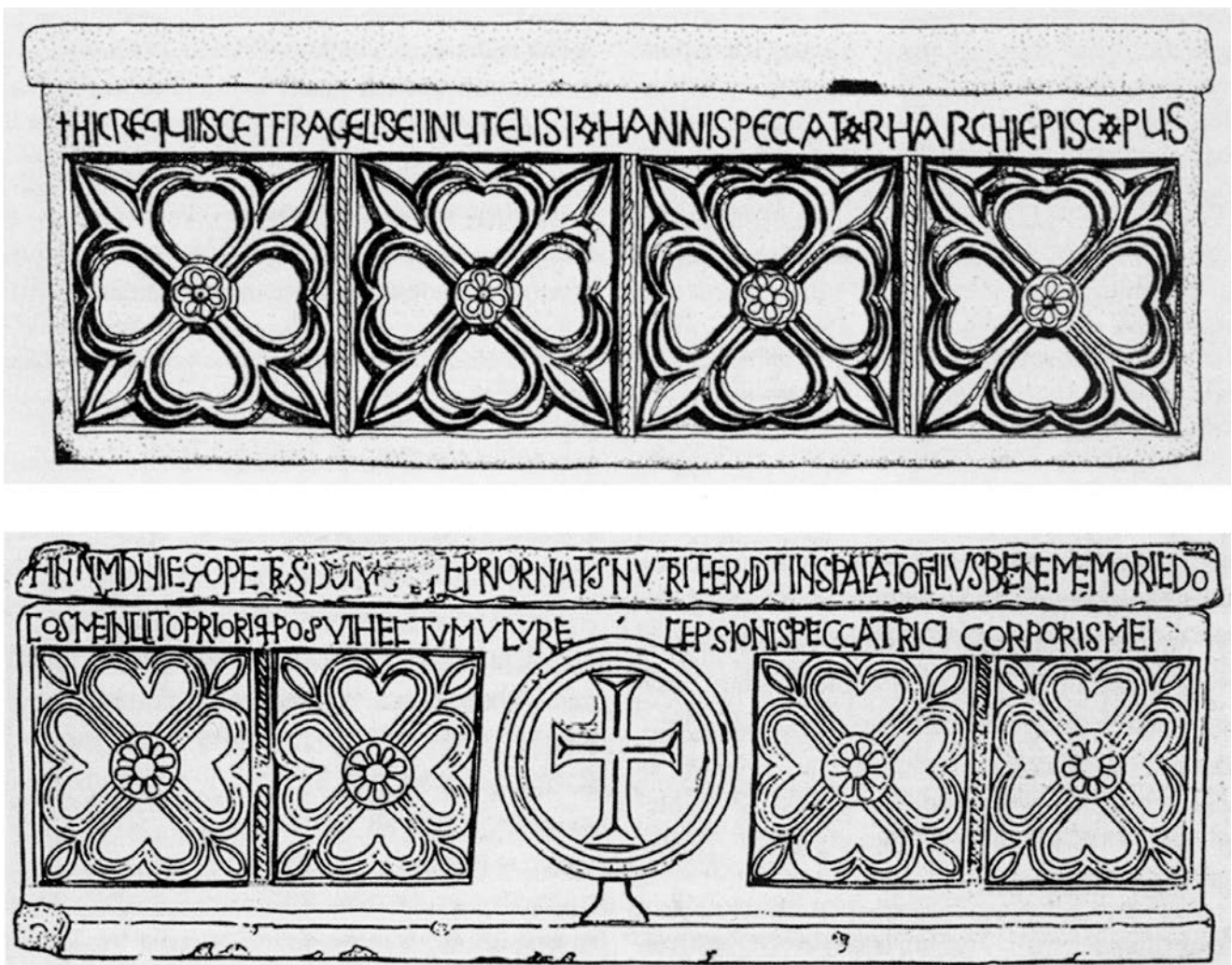
O stupnju autentičnosti najstarijih svetokrševanskih isprava raspravljao je, u drugom kontekstu, i N. Jakšić, obrađujući topografska, toponomastička i pravno-povijesna pitanja u vezi s velikim posjedom u Diklu kraj Zadra, što ga je samostan Sv. Krševana stekao kraljevskom darovnicom u 10. stoljeću. Otklanjajući diplomatsku raščlambu same darovnice, Jakšić je, između ostalog, pokazao da je u vrijeme sastavljanja tzv. hirografa opata Petra 1067. godine - u koji je kao dokazni materijal bila ugrađena darovnica Mihajla Krešimira II. (949.-969.) za Diklo, kao i njena potvrda izdana od Petra Krešimira IV. - skriptorij samostana Sv. Krševana već raspolagao korpusom veoma starih isprava na kojima su se temeljila odgovarajuća posjedovna prava samostana, te da su već tada, u vrijeme sastavljanja ranih prijepisa, ti dokumenti držani autentičnima. Nadovezujući se na rezultate do kojih je došla V. Jakić-Cestarić, autor je istaknuo da

nastanak isprava iz samostana Sv. Krševana “nije zamisliv bez tekstualnih podloga iz ranijeg razdoblja”.⁴⁴

Jezgreni dio podataka oporuke priora Andrije ne može se, dakle, ozbiljno dovesti u pitanje, jer se, ako je i bila djelomice umjetno stvorena, isprava zasnivala na autentičnim starijim samostanskim zapisima narativnog, kronikalnog, analističkog i diplomatskog karaktera te inim bilješkama, kao i zbog toga što onomastika dokumenta, prema metodologiji antroponimijskih istraživanja usmjerenih ka strukturnoj, statističkoj i genealoškoj raščlambi osobnih imena koju je uspješno primijenila V. Jakić-Cestarić, “zrcali cjelinu tekstualnoga sklopa i većinu podrobnosti jednoga predloška koji je doista nastao na početku 10. stoljeća”.⁴⁵

Zapis o priorovoj posljednjoj volji, u obliku u kojemu je stigao do modernog vremena, riječju, pouzdano je povi-

jesno vrelo, kao i najstarije diplomatsko svjedočanstvo o naslovu gradskog čelnika Bizantske Dalmacije u obliku *prior*. Upravo je ova činjenica tvorila *terminus post quem* za dataciju splitskog sarkofaga nositelja iste titule, koji bi po tome mogao biti kronološki određen jedino 10. stoljećem. Alternativno bi se moglo pomišljati na to da Petrov sarkofag i epitaf kronološki prethode vremenu sastavljanja oporuke zadarskog priora, što bi uporabu službene titulature ovog tipa u splitskoj epigrafici činilo najranijom potvrdom naslova *prior* u ranosrednjovjekovnom dalmatinskom gradu, dajući prednost podatku s natpisa u odnosu na diplomatski podatak. Datacija, međutim, splitskog natpisa zasnivala se isključivo na epigrafskim i stilskim kriterijima, posljedično omogućavajući jedino okvirne kronološke odrednice, što je u suočenju s datiranom ispravom iz Zadra stvaralo razumljivu suzdržanost pri

6. Sarkofazi nadbiskupa Ivana i priora Petra, Split, crtež (izvor: RAPANIĆ, Ž., 1971., 291, 293)

Archbishop Ivan and prior Petar's sarcophagi, Split, drawing

svakom opredjeljivanju o prvenstvu između dvaju izvora. Riječju, interpretacije historiografije o kronologiji pojave institucije priorata u dalmatinskim gradskim općinama, pa tako i o vremenskom određenju te prvenstvu pojedinih epigrafičkih spomenika sa spomenom te funkcije, otežavala je činjenica što upravo prve tekstualne potvrde prisutnosti priora istočnojadranskih gradova u datiranom diplomatskom materijalu istovremeno predstavljaju i najstarije sačuvane dokumente tih gradova.

Nedavno je, međutim, na zagrebačkoj izložbi sakralne umjetnosti Kotorske biskupije tematiziran i ulomak reljefno ukrašenog natpisa pohranjen u lapidariju muzeja Sv. Mihovila u Kotoru (sl. 7).⁴⁶ Pronađen je prilikom istraživanja Sv. Marije Collegiate u istom gradu te podrijetlom najvjerojatnije predstavlja ostatak kamene plastike predromaničke faze te crkve (izvorno dio grobne konstrukcije ili komemorativnog spomenika). Riječ je o lijevom, početnom dijelu natpisne ploče s tri strane uokvirene ornamentom troprute pletenice širine približno jednake onoj natpisne plohe. Sačuvani dio natpisa PRIOR... klesan je u prilično pravilnoj kapitali s karakterističnim romboidnim slovom O, dok završni dio natpisa zbog fragmentarnosti nije moguće pouzdano restituirati. Oprezno datiran u 9. stoljeće, ukoliko se ovaj natpis doista odnosi na gradskog priora, bio bi to ne samo "njegov najraniji spomen u Kotoru" - kako ispravno primjećuje objavljiivačica - već i najstariji spomen funkcije gradskog priora u cjelokupnoj Bizantskoj Dalmaciji, kako Gornjoj u kojoj se našao Kotor (*Dalmatia Superior*) tako i Donjoj (*Dalmatia Inferior*). Ulomak se u epigrafskom i stilskom pogledu može, doduše tek u izvjesnoj mjeri, uspoređivati s nepotpuno sačuvanom gredom koja nosi natpis TEMPO(RE) iz crkve Sv. Mihajla nad Stonom, koju je M. Jurković smjestio u prvi sloj opremanja objekta platernom plastikom, omeđen sredinom 10. stoljeća kao gornjom kronološkom granicom. Autor je kao optimalni trenutak povijesnog konteksta u kojem je novosagrađena crkva mogla dobiti unutrašnje uređenje izdvojio splitske crkvene sabore prve četvrtine stoljeća, dok za srodnu skulpturu iz Sv. Stjepana u Dubrovniku ne odbija *a limine* ni pomak prema kraju 9. stoljeća.⁴⁷ Valja, nadalje, upozoriti na rijetko istican detalj s epitafa na sarkofagu priora Petra koji u pokojnikovoj denominaciji podvlači istu službu koju je obnašao Petrov otac - gradski priorat. Umrli uglednik je, naime, sin *bene memorie domino Cosme inclito priori*, što neizbježno upućuje na zaključak kako je barem generaciju prije Petrova vremena takav naslov za općinskog čelnika bio ustaljen u gradu Splitu, dok gore spomenuti kotorski natpis - premda za sada nema izravnih pokazatelja prema kojima bi se mogao preciznije datirati - u najmanju ruku učvršćuje mogućnost normativne porabe naziva *prior* i u drugim gradovima obalne Dalmacije tijekom 9. stoljeća.⁴⁸

7. Ulomak natpisa, Kotor, lapidarij muzeja Sv. Mihajla (izvor: ZORNIJA, M., 2009., kat. 27)

Fragment of the inscription, Kotor, St. Michael's Museum lapidarium

Zbir ovih podudarnosti navodi nas da ih uobličimo u konačan zaključak o 9. stoljeću kao vremenu nastanka priorova sarkofaga i uklesivanja njegova epitafa, u kojoj dataciji ovim razmatranjima ujedno podupiremo rezultate do kojih je prije više od 30 godina došao N. Jakšić.

U 9. stoljeću, dakle, dolazi do afirmacije neposrednog okružja crkve Sv. Mateja kao prestižnoga grobnog prostora velika ugleda i ekskluziviteta, potaknutih prisutnošću grobnice uvaženog prelata iz ranijeg vremena s kojim se predstavnik najvišeg sloja gradskog patricijata identificirao trojako: prije svega položajem svoje grobnice (topička identifikacija), zatim artikulacijom na njoj primijenjenog reljefnog ukrasa koja ponavlja onu nadbiskupovog sarkofaga, napokon njegovom dispozicijom spram epigrafske komponente.

Za pretpostavku da su sarkofag s reminiscencijama liutprandske renesanse - kao i građevina u kojoj se nalazio - prethodili sarkofagu priora Petra govore još neke činjenice, na koje je i prije bilo upozoreno, ali koje dobivaju novo značenje u ovom kontekstu.

Činjenica, naime, što Petrov sarkofag u tolikoj mjeri vjerno reproducira stariji primjerak da su ih stariji istraživači držali proizvodima istog vremena, ne iscrpljuje se ni u kasnije utvrđenoj konstataciji o prevodenju prestižnoga predloška u novi, predromanički likovni jezik. U kompleks ovih pitanja želimo uvesti i topografsku komponentu. Naime, gotovo da i nije bilo zapaženo - i kada je u nekoliko navrata samo usputno spomenuto - kako sarkofag priora Petra samim svojim položajem jasno naznačuje posebnu relaciju spram Sv. Mateja i sadržaja te crkve, dok o arhitektonskoj pozadini sarkofaga do sada u literaturi nije bilo opširnije rasprave.⁴⁹ Petrovo posljednje počivalište smješteno je, naime, u peripteru

stolne crkve uz sam ulaz u crkvu Sv. Mateja, odabirom mjesta gotovo programatski deklarirajući poistovjećenje sa sarkofagom koji mu je u likovnom smislu bio ishodište. Za naš je kontekst još znatnije što upravo taj položaj, prostorno najbliži kojeg se moglo osigurati u odnosu na objekt identifikacije, neporecivo ukazuje da su se i odgovarajuća grobna crkva, i sarkofag nadbiskupa Ivana unutar nje, nalazili na istom mjestu u doba kada se priorov sarkofag prerađuj, u 9. stoljeću. Ovo, makar se poglavito svodi na reinterpretaciju otprije poznatih podataka, jest i dodatan argument za čvrst zaključak o postojanju ranosrednjovjekovne grobne crkve namijenjene ukupu splitskog nadbiskupa na peripteru splitske katedrale od kasnog 8. stoljeća.

ANALIZA FARLATIJEVA OPISA

Godine 1700. je *aediculam S. Matthaei*, koja je prema Farlatijevom opisu, *multis locis vitium fecisset, ac vetustate labasceret*, trebalo obnoviti. Nadbiskup Stjepan Cosmi usporio je potpuno propadanje crkve kada je 1700. godine angažirao graditelja Jurja Galassu da po njegovom nalogu crkvu konstrukcijski učvrsti i obijeli te natkrije novim krovom; jedna od zadaća graditelja Jurja Galasse bila je *rimolos nutantesque parietes fulcire ac restituere*.⁵⁰ Tom je prilikom došlo i do otvaranja sarkofaga nadbiskupâ Ivana i Lovre te rekognicije njihovih ostataka koja je potaknula sastavljanje pisanog izvještaja, čiji je sadržaj prenio Farlati uplevši u nj i opis crkve Sv. Mateja.

Farlati je, opisujući nadbiskupov epitaf, za razliku od Lučića stotinjak godina prije, dobro protumačio i razriješio pojavu romboidnog slova O u natpisu, koje je trogirskog povjesničara potpuno zavelo, odvevši ga na krivi trag. Očigledno upoznat s natpisom iz druge ruke, iz prijepisa (kao i Farlati: *atque expressa est in exemplari Spalatensi ad nos transmissio*), Lučić je ponudio sljedeću lekciju: *+ Hic requiescet Fragelis ei inutelisi # Hannis peccat # R Harchiepiscopus*.⁵¹ Neispravno čitanje natpisa navelo je autora na pretpostavku o nadbiskupu ranijega doba čije ime počinje slovom R, a kojeg, razumljivo, nije bio u stanju otkriti među imenima prelatâ koja nude srednjovjekovne kronotakse, jer su oba kandidata grobnice imala na drugim mjestima (nadbiskup Rajnerije u posvećenoj mu kapeli Bl. Arnira u sklopu benediktinskog samostana Sv. Eufemije, nadbiskup Rogerije u sarkofagu prethodnika Krescencija pred portalom splitske katedrale). Lučićeva pogreška činila se F. Buliću i J. Bervaldu odlučnim argumentom da postanak tradicije o sahrani Ivana iz Ravene u ovom sarkofagu datiraju tek nakon Lučićeva doba ("Da se je to zbilja znalo i da je kolala legenda, da je u ovom sarkofagu

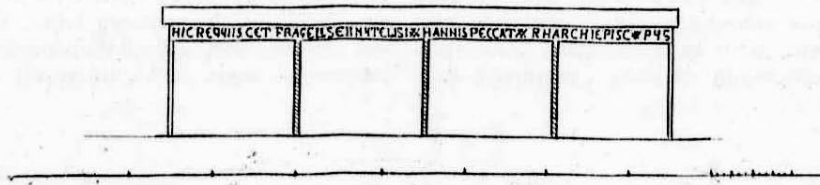
bio pokopan Ivan Ravenjanin, prvi nadbiskup spljetski, Lučić bio bi jamačno to znao; bio bi znao pročitati natpis, a ne bi bio napisao da je u njemu pokopan nepoznati biskup, komu ime počimlje sa slovom R").⁵² Farlati je opravdano ovakav Lučićev postupak podvrgnuo kritici. Zanimljivo je da ni jedan od dvojice autora ne spominje u svojim opisima križ s natpisom na poklopcu sarkofaga, što upućuje na to da u vrijeme sastavljanja njihovih djela taj više nije bio vidljiv.

Treba upozoriti i na jedan podatak o smještaju sarkofaga nadbiskupa Ivana koji ranije nije uočen. Farlati u fiktivnom opisu sahrane Ivana Ravenjanina donosi stvarne podatke o interijeru crkve iz njegova, Farlatijeva vremena.⁵³ I ove je podatke Farlati vjerojatno u pisanom obliku primio od kanonika splitske metropolitanske crkve Jerolima Bernardija (1688.-1773.), za kojeg sam ističe da je *rerum Dalmaticarum studiosissimus investigator, ac de nostra historia egregie meritis*.⁵⁴ Izvještava da se sarkofag nadbiskupa Ivana nalazi između oltara i vrata koja vode ka kapeli Bratovštine Sv. Josipa (*inter aram et januam, quae prebet ingressum ad proximum Sacellum et Sodalitium S. Joseph nomine insignitum*) te da je pričvršćen uza zid (*parieti affixa*).

Pritom je obližnji *Sacellum et Sodalitium S. Joseph nomine insignitum* moguće s lakoćom prepoznati u oltaru Sv. Josipa koji se nalazio u samoj splitskoj katedrali, tj. unutar kasnoantičkog oktogona. Oltar bratovštine nalazio se od njenog osnutka 1700. godine u sjevernoj pravokutnoj niši Dioklecijanova mauzoleja. Godine 1767. je uklonjen kako bi ista niša primila novi kasnobarokni oltar-relikvijar Sv. Dujma, rad mletačkog kipara Giovannija Marije Morlaitera, koji ju zauzima do suvremenosti.⁵⁵ Tom prilikom su mjesta kulturnog štovanja Sv. Josipa i onoga Sv. Dujma unutar katedrale zamijenila mjesta - oltar Sv. Josipa prenesen je na već otprije (1730.) barokizirani oltar Sv. Dujma unutar kapele u sklopu jugoistočne poluoble niše mauzoleja čiji je izgled početkom 15. stoljeća u arhitektonskom i skulptorskom smislu bio definirao Bonino da Milano; istovremeno je Dujmov oltar zajedno sa svečevim relikvijama namijenjen nekadašnjem oltaru Sv. Josipa u sjevernoj niši stolnice.

Interijer Boninove kapele preinačen je za novu svrhu tijekom 1767. i 1768. godine, dok je novi oltar Sv. Dujma svečano posvećen i opskrbljen prenesenim relikvijama splitskog zaštitnika 1770. godine. Od 1700. do približno 1770. godine - dakle u vrijeme kada Farlati sastavlja treći svezak *Illyricum sacrum* i na koje se odnose njegovi stariji podaci s lica mjesta - oltar Sv. Josipa nalazio se točno nasuprot južnih vrata katedrale, unutar istovrsne niše odvojene od spomenutog portala samom širinom crkve, tj. promjerom kružnice upisane u tlocrt oktogona (13.35 m); od drugospomenute godine oltar je smješten

*Forma Arce marmoreę ubi continetur corpus Joannis Ravennatis primi Archiepiscopi Spalatensis,
de qua vide pag. 42.*

8. Crtež sarkofaga nadbiskupa Ivana u crkvi Sv. Mateja (izvor: FARLATI, D., 1765., 207)

Eighteenth century drawing of archbishop Ivan's sarcophagus in St Matthew's church

u neposrednoj blizini manjeg portala, unutar susjedne mu jugoistočne polukružne niše oktogona preoblikovane tijekom ranog 15. stoljeća.

U svemu, dakle, ne može biti sumnje da Farlatijev podatak valja interpretirati na jedini mogući način - kao da se odnosi na vrata u sjevernom zidu crkve Sv. Mateja, njenu spojnicu s peripterom kasnoantičkog oktogona kao i južnim portalom katedralne crkve u neposrednoj blizini, preko kojih se pristupalo svetištu Bratovštine Sv. Josipa (neovisno o njegovu naknadnom pomicanju iz sučelne niše u osi portala bliže njemu samom). Učeni je autor na taj način, služeći se dostavljenim mu preciznim mjesnim izvorima, omogućio točnu ubikaciju sarkofaga, na koncu i rekonstrukciju interijera građevine koju ovdje nudimo. Sarkofag nadbiskupa Ivana je u njem, dakle, zauzimao položaj između oltara i vrata koja su crkvu Sv. Mateja povezivala s peripterom katedrale. Proizlazi da je bio položen uzdužno uz sjeverni perimetralni zid crkve, nastao u nekadašnjem interkolumniju dvaju središnjih stupova južnog dijela peristaze.⁵⁶

Fiksiranje, pak, prelatova sarkofaga u zidni omotač, o kojem piše Farlati na citiranom mjestu, moguće potječe iz vremena temeljite obnove crkve provedene 1700. godine. No, taj je postupak jednako tako mogao datirati i iz veoma ranog razdoblja. Bulić, naime, koji je nazočio uklanjanju sarkofaga 1881. godine, istaknuo je da se od zida nije vidio natpis HC XC NHKA na poklopcu sarkofaga,⁵⁷ koji je otkriven tek rušenjem zida iste godine. Time je potvrđen Farlatijev navod iz 1765. godine, kao i njegovo prešućivanje tog Kristova monograma u (inače veoma detaljnom) opisu sarkofaga.⁵⁸ Nije vjerojatno da bi se takva likovno i sadržajno uspjela formula klesala na upadljivom mjestu poklopca kako bi istovremeno bila skrivena zidom. Pokušat ćemo tragom ovog podatka doći do dodatnih zaključaka o uklopljenosti nadbiskupove grobnice u arhitekturu crkve.

Farlati, naime, donosi i izuzetno zanimljiv podatak o dimenzijama Ivanove grobnice, bez sumnje također proistekao iz Bernardijevih zapisa: *in longitudinem sex circiter pedes protenditur; ea est altitudo, ut non amplius dimidio super unum pedem e terra emineat.*⁵⁹ Drugim riječima, dužina sarkofaga, prema podacima dojavljenima Farlatiju iz Splita, iznosila je približno šest stopa, a visina jednu i pol stopu. Budući da su J. Bernardi kao i D. Farlati bili podanici Republike Sv. Marka, gotovo je sasvim pouzdano da su u svojim proračunima rabili mletačku (34.773 cm), a ne rimsku stopu (29.6 cm) kao mjeru dužine. Metrološki su sustavi, naime, postojano ovisni o političkom suverenitetu, tako da su se i u Splitu sve do standardizacije mjera sredinom 19. stoljeća koristile mjere mletačkog sustava.⁶⁰ Da su spomenuti povjesnici rabili mjernu jedinicu propisanu unutar mletačke države, svjedoči, osim toga, crtež sarkofaga, koji ga prikazuje u punoj dužini do lijevog i desnog ruba; Farlatijeva se dimenzija (6 venecijanskih stopa x 34.773 cm = 208.638 cm) gotovo potpuno podudara sa sačuvanom izvornom (210 cm). Može se, dakle, s punom sigurnošću zaključiti da je u doba pisanja *Illyricum sacrum* vidljiva površina pročelja sarkofaga iznosila oko 52 x 208 cm. Grobnica čija puna dužina iznosi 210 cm, a visina 69 cm, sredinom 18. stoljeća bila je u donjem pojasu djelomice prekrivena niveletom popločenja višom od izvorne, dok joj je dužina približno odgovarala onoj izvorno zamišljenoj i izvedenoj. Farlatijev tekst prati i odgovarajuća ilustracija nadbiskupova sarkofaga (sl. 8), opremljena i mjernom skalom, iz koje je razvidno da donji rub prednjeg ukrasnog polja sanduka nije bio vidljiv: crtež, naime, reproducira reljefne kasete u nepotpunom, kvadratnom obliku, ispuštajući donju stranicu svih četiriju pravokutnika, očigledno uronjenu u masu pločnika crkve. To je vjerojatno rezultat višestrukih izmjena unutarnjeg popločenja crkve, koje

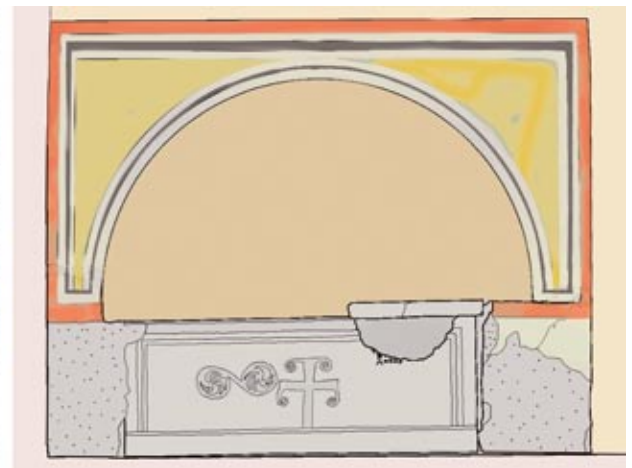
su postupnim izdizanjem razine tla uslijed pregradnji pločama zagradile dno sarkofaga. Ona razlika od 17 cm, dakle, po svemu sudeći opredmećuje kronološki luk i prostorni razvoj građevine između prvobitne crkve i one sredine 18. stoljeća.

Nepobitan dokaz da je samo prednji rub pokrivala nadbiskupova sarkofaga bio izložen pogledima i dostupan jest podloga za društvenu igru poznatu pod nazivom "mlin", urezana u kamenu površinu nagiba poklopca uz lijevi donji rub, točno ispod završnog slova A formule HC XC NHKA, centralno-simetrično raspoređene oko presjecišta krakova križa. Riječ je o poznatoj shemi u obliku nepravilnih koncentričnih četverokuta koje tvore plitko urezane linije, poprečno simetralno presječenih istovrsnim linijama koje dodiruju krajnji unutarnji četverokut, ne prelazeći u nj. Takve igraće podloge, *tabulae lusoriae*, predstavljaju vrlo popularan tip igre za dva igrača raširen od antike preko čitavog srednjovjekovnog razdoblja do suvremenosti, u različitim inačicama.⁶¹ Na dalmatinskom primorju poznata je pod nazivom "trilja" (tal. "tria", "mulino", njem. "Mühlespiel") te registrirana na raznolikim javnim površinama tvrde podloge kao što su pločnici, stube, kamene klupe i trgovi, nerijetko u okružju crkvenih zdanja. Prisutnost ove sheme na poklopcu sarkofaga jasno je svjedočanstvo kako su unutrašnjost crkve Sv. Mateja kao i grobnice koje su se nalazile u njoj bili u dužem vremenskom razdoblju pristupačni svjetovnim licima kao objekti posve profanog karaktera, čijim se unutrašnjim plohamo smjelo slobodno raspolagati u vrlo prozaične svrhe.

Opisanu manumisiju izvršenu na pokrivalu nadbiskupske grobnice nije moguće precizno datirati,⁶² što zbog dugovječnosti i tipske postojanosti spomenute društvene igre, što zbog višestrukih razdoblja u kojima

je malena crkva bila desakralizirana i u kojima je do takvog zahvata moglo doći. Međutim, ostavljajući po strani kronološko određenje samog čina, ono što je ovdje značajno za naš kontekst i što valja posebno istaknuti jest neosporna činjenica da je za vrijeme smještaja ovog sarkofaga u crkvi Sv. Mateja prednji rub njegova poklopca bio kontinuirano vidljiv i nadohvat ruke promatraču. Ploča za igru dimenzija cca. 20 x 18 cm urezana je na udaljenosti od 10 cm od ruba poklopca. Samim time moguće je doći do pouzdanog zaključka kako je sarkofag barem u širini vertikalne linije slova K, pretposljednog slova formule Kristove pobjede urezane na poklopcu, bio isturen prema brodu crkve, što znači da je gledatelju bila pristupačna kamena površina od otprilike 210 x 30 cm, a ostatak poklopca, približno dvije trećine njegove površine, uronjen u zidnu masu. Ona je, posljedično, prekrivala cjelokupnu dulju te lijevu kraću hastu urezanog križa, kao i oba lijeva dijela grčke kratice, moguće i dio desnih.

Čitav ekskurs bilo je potrebno opširno iznijeti da bi se objasnile premise zaključku kako je sarkofag nadbiskupa Ivana bio fiksiran u zidni omotač crkve, te djelomično nedostupan pogledu. Naš je prijedlog da u zbiru ovih osobina valja vidjeti izvorno postojanje kamenog arkosolija nad sarkofagom. Polazišta ovakvoj identifikaciji su, prije svega, opremanje poklopca sarkofaga znakom križa i natpisom, zatim stanje u kojem je zatečen 1881. godine, pa Farlatijevi opis i crtež sarkofaga iz 1765. godine, napokon grube preinake prednje površine poklopca. U uskom brodu građevine (koji se tek neznatno približio širini od 2.5 m), sami gabariti nisu dopuštali slobodno polaganje cjelokupnog sarkofaga u prostor. Ni njegovo priljublivanje zidu nije moglo omogućiti neometanu komunikaciju u crkvi, jer bi i u takvoj impostaciji masivni sanduk (210 x 82 cm) zaokupio trećinu širine *quadratum populi*.

9. Sarkofag i ostaci arkosolija, sjeverna bazilika Eufrazijevog kompleksa, Poreč, 8. stoljeće (fotografija i rekonstrukcija: I. MATEJČIĆ)

The sarcophagus and the remains of arcosolium in the northern basilica of the Euphrasius' complex, Poreč, 8th century

U središnjem, međutim, interkolumniju južnog dijela periptera, koji iznosi oko 2.60 m, prostora za sarkofag je bilo upravo dovoljno. Uključivanje sarkofaga u zidni plašt između dvaju nosača i njegova monumentalizacija arkosolijem moglo je, osim dekorativne, imati i statičko-konstruktivnu funkciju, širokim lukom rasterećujući pokrov sarkofaga od sila pritiska nad njim konstruiranog zida. Isturena bridovima prema brodu tek za 30-ak cm, u zidni omotač grobnica je bila umetnuta u dubini od približno 50 cm, pa se približno ista debljina mora pretpostaviti i za arkosolij. Njegovim zazidavanjem ili ekstrakcijom došlo je do zakrivanja ukrašene plohe poklopca zidom na nefunkcionalan način. Zahvat se vjerojatno može pripisati Galassinovj obnovi provedenoj 1700. godine, koja je uključivala konstruktivno učvršćivanje i žbukanje zidova crkve.

Uz oltar, vjerojatno oltarnu pregradu i nadbiskupov sarkofag, u crkvi su se na istaknutom položaju nalazila i tijela dvaju stupova periptera katedrale, čiji su se kapiteli nalazili iznad razine krova same crkve, ali čije su baze i plinte bile uključene u njen prostor, isturene iz platna zida poput polustupova. Postava sarkofaga i pretpostavljenog arkosolija upravo među debela dvaju stupova zacijelo je dodatno vizualno monumentalizirala čitav spomenik, dajući konstrukciji lûka među stupovima i slavolučne konotacije, dakako u ovom kontekstu poželjne.

Tipološki ova vrsta grobnice ne bi predstavljala usamljenu pojavu u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi istočnog Jadrana. Nedavna istraživanja sjeverne bazilike Eufrazijevog kompleksa pod vodstvom I. Matejčića razjasnila su stratigrafiju te crkve, između dva sloja ranosrednjovjekovnih transformacija jasno definiravši fazu 8. stoljeća. Nju predstavljaju prizmatični zidani oltar naslonjen na začeljni zid prezbiterija, u prostoru iza ranokršćanskog *synthronosa*, te sarkofag s arkosolijem postavljen u jugoistočni ugao istog prostora, bočno od novog oltara.⁶³ Ovaj je bez sumnje bio namijenjen kulturnom štovanju posebno cijenjenih relikvija u ovako preinačenom zasebnom bogoslužnom prostoru, odjeljku prvotne crkve. Plitkoreljefna dekoracija pročelja sarkofaga nosi jasna stilska obilježja skulpture 8. stoljeća kulturnog kruga tzv. liutprandske renesanse, drugim riječima langobardskog i ranokarolinškog umjetničkog stvaralaštva sjeverne Italije, dok sačuvani ostaci slikane trobojne bordure na bokovima sanduka omogućuju potpunu rekonstrukciju izvornoga izgleda svećane grobne konstrukcije monumentalizirane arkosolijem (sl. 9). Nadalje, mogu im se pridružiti kasniji primjeri iz kapitula crkve Sv. Marije u Zadru, te eventualno ploče s proslavljenim natpisom kralja Stjepana Držislava (oko 969.-996.) iz Kapitula kod Knina, ukoliko je doista riječ o grobnici pod arkosolijem.⁶⁴ Dodajmo ovim primjerima

sasvim recentno pretpostavljen arkosolij u prizemlju *Westwerka* crkve Sv. Spasa na vrelu Cetine, uz unutarnju stijenku sjevernoga zida tog prostora natkrivenog bačvastim svodom, ostavljajući po strani pitanje je li se u potonjem slučaju radilo o sarkofagu ili obzidanoj grobnici.⁶⁵

A da konstrukcija arkosolija nad grobnicama između dvaju stupova nije bila izoliran slučaj, pokazuje još jedan primjer iz periptera Sv. Dujma. U sjeverozapadnom, naime, uglu periptera, tik uz prizemlje zvonika, nalazila se grobnica monumentalizirana arkosolijem šiljastog obrisa nad sarkofagom prednje površine raščlanjene arkadama u plitkom reljefu, čiji je izvorni izgled reproduciran u knjizi Roberta Adama (sl. 10).⁶⁶ Napokon, namjena crkve kao mauzoleja koji je predviđao sarkofag splitskog nadbiskupa u svom interijeru morala je uključivati i način na koji će ta grobnica, u vremenu kada je nastala, biti arhitektonski proslavljena. Regionalne analogije na koje smo upozorili, kao i one europske (Albenga, Hypogée des Dunes u Poitiersu) potvrđuju da upravo u tom vremenu, 8. stoljeću, odabir arkosolija u tu svrhu ulazi u uobičajena arhitektonska rješenja svećanih grobnica.

Svojevrsan odraz tog, postankom ranosrednjovjekovnog stanja može se prepoznati u još uvijek vidljivom ostatku lučne edikule, sastavljene od cigle na južnom perimetralnom zidu crkve iznad ostataka temenosa, a poduprte na zapadnom ishodištu lûka već spominjanim kaneliranim stupom antičkog porijekla. Oblik te, inače sasvim adatabilne strukture, govori o prisustvu još jednog arkosolija unutar crkve Sv. Mateja. Njegovo, pak, postavljanje točno nasuprot središnjem interkolumniju periptera - unutar kojeg smo pretpostavili grobnicu-arkosolij nadbiskupa Ivana - upućuje na izvjesnu mogućnost posezanja za starijim uzorom u želji za postizanjem arhitektonskog sklada, te time posredno potvrđuje ovdje iznesene pretpostavke o prvobitnom izgledu nutrine crkve.

NASLOVNIK

Pri pokušaju rasvjetljavanja postanka crkve Sv. Mateja te njemu prethodećih kompleksnih povijesnokulturnih procesa kao preduvjeta, kao jedan od najbitnijih aspekata nameće se pitanje titulara. Razlozi preferiranja izvjesnog sveća često su, naime, koristan putokaz ne samo dataciji spomenika već i njegovoj rekontekstualizaciji u vidu složenih uzročno-posljedičnih sprega suvremenih mu povijesnih gibanja. Razlozi odabira Sv. Mateja kao naslovnika grobne crkve uz splitsku katedralu nisu do sada razjašnjeni, premda je u tom smislu već bilo pojedinih pokušaja.⁶⁷

Posveta crkve Sv. Mateju u kasnoantičkom je i ranosrednjovjekovnom sakralnom pejzažu istočnoga Jadrana prilično izoliran slučaj. Većina crkava tog naslovnika nastaje kasnije, u kasnosrednjovjekovnom ili ranonovovjekovnom razdoblju.⁶⁸ Stoga jedinstvenu pojavu ove posvete valja tumačiti odabirom nastalim uslijed specifičnih povijesnih okolnosti. Pokušavajući ga objasniti, upozorit ćemo na *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* klerika Agnella, sastavljenu između 830. i 846. godine. Taj pisac, naime, iznoseći biografiju istoimenog ravnorskog nadbiskupa iz kasnog 6. stoljeća, Agnella (557.-570.), prelatovoj inicijativi pripisuje ukrašavanje mozaicima dviju kapela pridodanih baptisteriju raskošnoga bazilikalnog kompleksa pod imenom *Petriana* u Classeu pored Ravene:

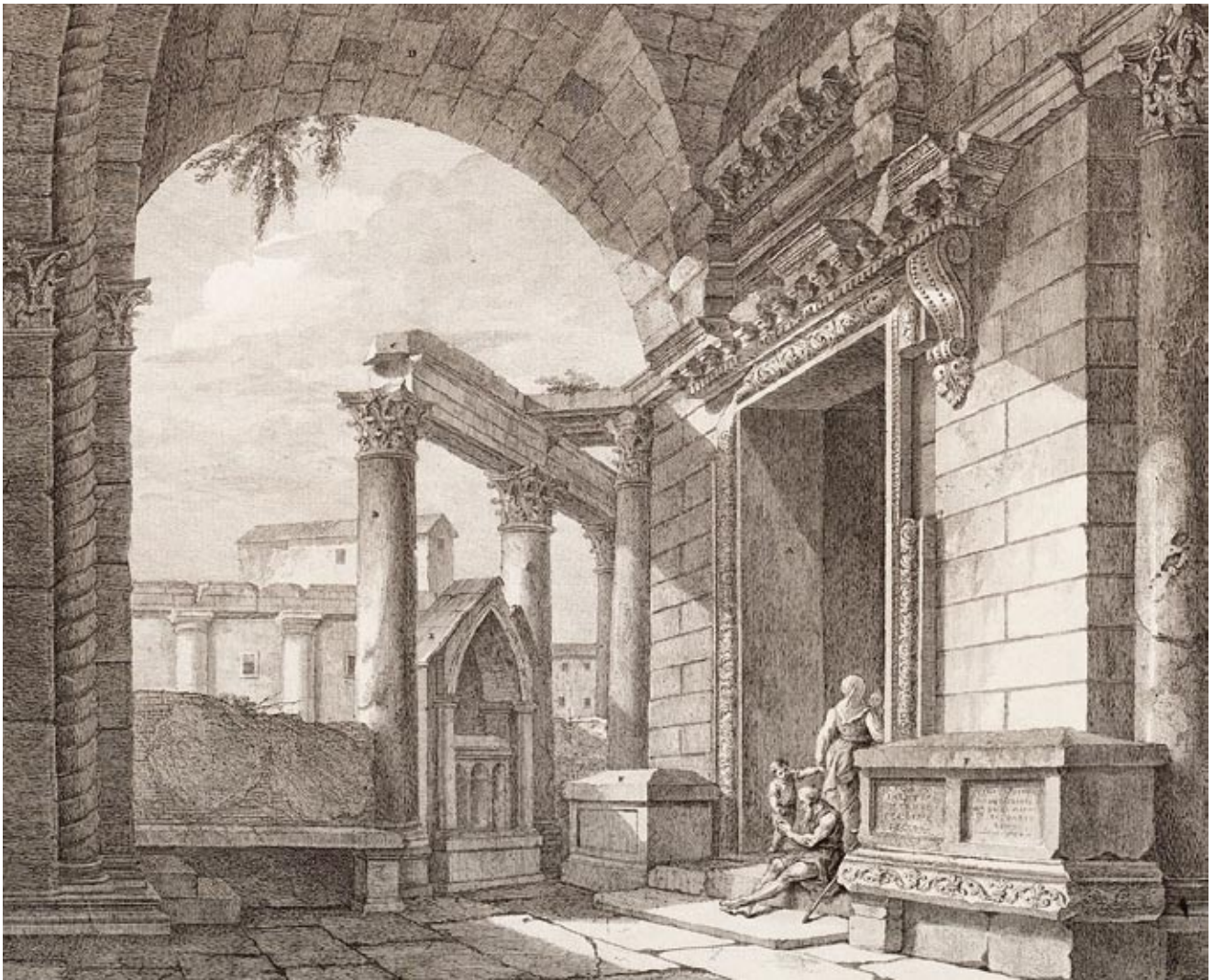
Sub istius praesulis temporibus abundantia fuit magna et ordinatio in populo Italiae. Monasteria vero in civitate Classis, quae lateribus fontique ecclesia Petriana iuncta sunt sancti Mathei apostoli et Iacobi, ipse tessellis ornari iussit. Et invenietis in camera tribunae apostoli Mathei continente ita: 'Salvo domino papa Agnello. De donis Dei et servorum eius, qui optulerunt ad honorem et honoratus sanctorum apostolorum, et reliqua pars de summa cervorum qui perierant et Deo auctore inventi sunt, haec absida mosivo exornata est.' (*Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*, c. XCI)

Nadbiskup Agnello je, dakle, dekoracijom u tehnici mozaika opskrbio dva malena svetišta, vjerojatno kapele, arhitektonskizdružensklopupetrianainjegovojkrstionici te naslovljene Svetima Mateju i Jakovu. Indikativno je i to da zapis *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* tako koncipirane sakralne prostore imenuje kao *monasteria*, u čemu vjerojatno valja pomišljati na bočne kapele. Mozaički natpis o kojem kroničar piše *opus musivum* apsida Matejevog svetišta pripisuje, između ostalog, slugama Božjim "koji bijahu izgubljeni i Božjom pomoću iznova nađeni" (*qui perierant et Deo auctore inventi sunt*). Aluzija se u ovoj sintagmi povezuje sa specifičnim ravnorskim prilikama nakon bizantsko-ostrogotskog rata 555. godine, s nastupom Justinijanove *reconciliatio*, koju je u Raveni provodio upravo tamošnji prelat Agnello.⁶⁹ Pošto u atmosferi Justinijanove reafirmacije ortodoksije težnja za temeljitim egzorcizmom heretičkih uspomena ostrogotskog razdoblja bijaše vrlo izražena, antiarijanske konotacije susreću se i u spomenu pastve, nakon ratnih zbivanja preobraćene na pravovjerje.

U jednoj od kapela, čini se onoj posvećenoj Sv. Jakovu, sahranjen je Agnellov nasljednik na ravnorskoj nadbiskupskoj katedri, Petar III. (570.-578.), nad čijim je sarkofagom od prokoneškog mramora kroničar Agnello osobno izvršio očevid.⁷⁰ Može se opravdano pretpostaviti

da je i druga kapela, ona posvećena evanđelistu Mateju, sadržavala grobnu funkciju. Crkvenom sklopu u Classeu poznatu kao *Petriana* biskup Petar II. (494.-520.) dodao je baptisterij, *qui fons mira magnitudinis, duplicibus muris et altis moenibus structis arithmeticae artis (Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis, c. L)*. Na drugom, pak, mjestu opisuje se kako je biskup Viktor (538.-545.) istu krstioničku građevinu ukrasio mozaikom, pri čemu se ona opisuje kao tetragon; istraživači taj prikaz tumače kao opis centralne pravokutne građevine s bočnim kapelama, nalik nadbiskupskoj kapeli (*Capella arcivescovile*) u Raveni.⁷¹ Znakovito je što je i ona podignuta pod biskupom Petrom II., graditeljem baptisterija u Classeu. Smještena je sred episkopija uz prvostolnu crkvu Ravene (*basilica Ursiana*), po svemu sudeći u funkciji privatne kapele ravnorskog nadbiskupa, a podvrgnuta nebeskoj zaštiti apostola Andrije, konstantinopolskog patrona.⁷²

Budući da kroničar Agnello u svom izrazu vrlo jasno prostorno luči *monasteria* Svetih Mateja i Jakova od krstioničke zgrade na čije su bokove pridodani (*monasteria [...] lateribus fontique ecclesia Petriana iuncta sunt*), dok izgradnju samog baptisterija smješta u vrijeme nadbiskupa Petra II. (494.-520.), ne može biti sumnje da episkopat ovog premeta određuje *terminus ante quem non* podizanju spomenutih kapela. Ova sinkronija, uz konceptualnu arhitektonsku srodnost ravnorske nadbiskupske kapele s kompleksom u Classeu - koja proizlazi iz gore spomenutog Agnellova opisa - dozvoljava nam da pripisivanje obiju kapela vremenu ranog do zrelog 6. stoljeća smatramo još čvršćim. Kronološko određenje i terminološki potkrepljuje jednak izraz (*monasterium*) kojim kroničar imenuje Petrovu nadbiskupsku kapelu: *Fecitque non longe ab eadem domo monasterium sancti Andreae apostoli (Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis, c. L)*. Važnost Matejeva kulta u Raveni ranoga 6. stoljeća počivala je na citatu iz njegova evanđelja: "Pođite dakle i učinite mojim učenicima sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga" (Mt 28, 19) kao stožernom svetopisamskom uporištu za obred krštenja. Zazivanje Trojstva pri obredu, ortodoksima jedini prihvatljiv oblik odgovarajuće formule, bijaše od središnje važnosti pri teološkim kontroverzama kristološke naravi - kao i razlikama u svakodnevnoj obrednoj praksi - između starosjedilačkog katoličkog stanovništva toga grada i ostrogotskog vladajućeg sloja, pristalica arijanske hereze sve do završetka rata 555. godine.⁷³ Izborom Mateja kao naslovnika crkvene građevine, dakle, crkvena je zajednica mogla poslati vrlo jasnu, deklarativnu teološku poruku o vlastitoj pravovjernosti, diferencijalno se određujući spram ostrogotskih doktrinarnih i liturgijskih zastranjivanja.

10. Pogled na ulaz u Jupitrov hram (izvor: ADAM, R., 1764., Pl. XXVIII)
View of the entrance to the Temple of Jupiter

Čitav kompleks u Classeu uništen je u potresu do kojeg je došao za episkopata Ivana V. (726.-744.),⁷⁴ dok je nadbiskup Sergije (744.-769.) pokušao provesti neuspješan pokušaj obnove.⁷⁵ Sredinom 9. stoljeća kroničaru Agnellu bili su još vidljivi materijalni ostaci te nedovršene kampanje sred ruševina crkve. Kao još polovinom 8. stoljeća snažno prisutan prežitak ravenskih ranokršćanskih starina justinijanskoga razdoblja, kao simbol ortodoksije te kao grobno mjesto uglednoga nadbiskupa, sklop kapela Sv. Mateja i Sv. Jakova iz Classea mogao je preko osobe svećenika Ivana, Ravenjanina, izvršiti formativan utjecaj na koncepciju grobne crkve istog crkvenog dostojanstvenika u Splitu, kao i na odabir njena naslovnika.⁷⁶ Time se objašnjava i izoliranost naslovnika splitske crkve unutar korpusa ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih dedikacija Dalmacije.

Štoviše, može objasniti i pomalo neobičan odabir lokacije za gradnju crkve, u neposrednoj blizini Dioklecijanova oktogona transformiranog u kršćansko svetište. Takav položaj naglašava posebnu vezu građevine s prvostolnicom, objašnjivu ne jedino njenom funkcijom grobne crkve, nego i podređene kapele, s jasnim analogijama u ravenskom primjeru.

U smislu traženja ikonografskog ishodišta dragocjeni su primjeri na koje je ukazao N. Jakšić, upozorivši na pojavu motiva ukriženih ljiljana u kasnoantičkoj Raveni, izvedenog tehnikom mozaika na svodu oratorija već spominjane nadbiskupske kapele, kao i na podnim mozaicima u tzv. *Domus dei Tappeti di Pietra* u Via d'Azeglio.⁷⁷ Time su na kraju uklonjene prepreke viđenju Ravene i njenog okružja kao neposrednog mjesta podrijetla motiva dijagonalno ukriženih ljiljana, primijenjenog

na izrađevinama splitske klesarske radionice. Razvojni put motiva je, doduše, već otprije naslućen na zapadnoj jadranskoj obali, gdje je još u ranom 8. stoljeću prisutno nekoliko inačica, ali samo kao sporedan dekorativni motiv, bez pretenzija ka oblikovanju u serijama i tematiziranju njihova međuodnosa.⁷⁸ Međutim, sama je Ravena - iako u okruženju nekoliko lokaliteta kasnolangobardskoga i ranokarolinškoga kulturnog kruga koji primjenjuje takav motiv - do sada izmicala bližim analogijama.

Paralelno s ravenkim porijeklom, na odabir ovog titulara u Splitu je mogla imati utjecaja i specifičnost likovnog programa koji je ostvaren na njenom ponajvažnijem sadržaju - Ivanovoj grobnici ukrašenoj reljefom ukriženih ljiljana. Naime, osim simbola Krista kao jamca spasenja i uskrsnuća, cvijet ljiljana ujedno "osmišljava stanje mističkoga prepuštanja molitvi živih vjernika",⁷⁹ kao što i označava pouzdanje u Božju providnost, što je tumačenje koje teološku podlogu i opravdanje nalazi upravo u Matejevu evanđelju: "I za odijelo što ste zabrinuti? Promotrite poljske ljiljane, kako rastu! Ne muče se niti predu. A kažem vam: ni Salomon se u svoj svojoj slavi ne zaodjenu kao jedan od njih." (Mt 6, 28-29). Upravo ova sprega Matejeve dionice Svetog pisma i specifične simbolike ljiljanova cvijeta omogućuje nam da nazremo jedinstvenu osnovu podizanju splitske crkve posvećene ovom evanđelistu i namjenjivanju sarkofaga opskrbljenog ponavljajućim motivom ukriženih ljiljana za njen interijer. Neprestano, gotovo monotono opetovanje ovog ikonografskog uzorka na reljefima splitske klesarske radionice jedno je od njenih distinktivnih obilježja, pa nema sumnje da je simbolički sadržaj barem na jednoj razini odredio osobitost plastičke forme. Tim više se za najreprezentativniji spomenik radionice, raskošnu grobnicu crkvenog prvaka, može pretpostaviti osobit ikonološki odnos s ambijentom za koji je pripremljena. Drugim riječima, usklađivanje naslovnika s reljefnom motivikom kojoj je namijenjeno najistaknutije mjesto unutar crkve, monumentalizirano arkosolijem, još je jedan pokazatelj koji govori u prilog pretpostavci da crkva i grob-sarkofag nastaju u drugoj polovini 8. stoljeća u međusobnoj zavisnosti, u okviru jedinstveno zamišljene i ostvarene graditeljske kampanje.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Prilog ne teži ka cjelokupnom prikazivanju fizionomije crkvenog prostora kojim se bavi, već ka orisu nekih temeljnih pitanja, čije pojedinosti, dakako, i dalje djelomice ostaju nesigurne i nedeterminirane. Zaključno rekapitulirajući spoznaje proistekle iz ovih

razmatranja, izdvojiti ćemo osnovne zaključke. Brojnost i razina uščuvanosti prethodećih struktura sačuvanih u crkvi Sv. Mateja upućuju da je građevina podignuta u najranijem srednjovjekovnom razdoblju, vremenu koje je još vjerno čuvalo izvornu dispoziciju Dioklecijanove građevine. Analiza izvora relevantnih za grobno mjesto nadbiskupa Ivana Ravenjanina pokazala je da podaci kojima raspolažu također potječu iz ranosrednjovjekovne starine. Kronološki raspon u kojem nastaje tipska formula uklesana na poklopcu nadbiskupova sarkofaga, njene epigrafičke odlike i usporedba s pokojnikovim epitafom povezuju je s vremenom uklesivanja dužeg natpisa, te izrade reljefnog ukrasa prednjice sarkofaga u isti horizont, konac 8. stoljeća, te kao najizglednijeg kandidata za vlasnika sarkofaga raskrivaju nadbiskupa Ivana (oko 787.). Odabir mjesta za sarkofag priora Petra neposredno uz ulaz u crkvu Sv. Mateja u 9. stoljeću, kao i oblikovanje reljefnog ukrasa te njegov razmještaj spram epitafa preuzeti sa sarkofaga nadbiskupa Ivana, utvrđuju da je priorov sarkofag posterioran nadbiskupovom sarkofagu i crkvi u kojoj se nalazi. Farlatijev pak opis unutrašnjosti crkve, u kombinaciji s više drugih naznaka, potvrđuje da su sarkofag i crkva kojoj je namijenjen nastali istovremeno, te da je nadbiskupova grobnica od početka zamišljena u okviru arhitektonske cjeline građevine, u kojoj je bila monumentalizirana konstruiranjem arkosolija. Ikonografska inačica reljefnog ukrasa sarkofaga, kao i njegova specifična simbolika, provenijencijom su iz Ravene, što je u skladu ne samo s porijeklom nadbiskupa sahranjenog u kapeli, već i sa njenom jedinstvenom posvetom Sv. Mateju, također ravenkog ishodišta, koja je i kreativno usklađena sa ikonografskim programom sarkofaga.

Dodamo li tome naša nedavno iznijeta istraživanja tipologije ranosrednjovjekovnih sarkofaga, osobito njihovih poklopaca,⁸⁰ na obje obale Jadrana - koja su pokazala kako tijekom poodmaklog 8. stoljeća postoje direktne analogije između sarkofaga ravenke i splitsko-trogirske skupine - postaje jasno da u osobi splitskog nadbiskupa Ivana iz posljednjih godina 8. stoljeća valja vidjeti stožernu osobu svih ovih strujanja. Nasuprot starijim mišljenjima, pa i našim ranijim gledištima,⁸¹ čini se da ga ipak treba poistovjetiti s Ivanom Ravenjaninom kakav je ocrtan u Tominoj kronici.

Raspravljajući o historicitetu prvoga salonitansko-splitskoga crkvenog poglavara u Dioklecijanovoj palači, svećenika Ivana iz Ravene, Ž. Rapanić je nedavno s njegovom osobom poistovjetio nadbiskupa Ivana, prisutnog na ekumenskom saboru u Niceji 787. godine. Odlazeći i korak dalje u svojoj interpretaciji, autor je i zadarskoga biskupa Donata i splitskoga nadbiskupa Ivana definirao

kao bizantske eksponente pridošle iz Ravene uoči ili nedugo nakon što su je zauzeli Langobardi 751. godine, pri čemu obojica "reorganiziraju" postojeću crkvenu hijerarhiju u Zadru i Splitu, podižući im ugled. Umjetnička svjedočanstva tih napora Rapanić prepoznaje u rotondi Sv. Donata u Zadru i u novome, stilski koherentnom ansamblu liturgijskih instalacija splitske katedrale iz druge polovine 8. stoljeća.⁸² Neovisno o Rapaniću do sličnih je zaključaka o dataciji Tomina nadbiskupa Ivana došla M. Matijević-Sokol.⁸³ Istodobno, A. Milošević, koji je grupu reljefno ukrašenih crkvenih instalacija i arhitektonske plastike specifičnih karakteristika iz Bosne i Hercegovine te srednje Dalmacije komparativnom analizom s europskim djelima 7. i poglavito 8. stoljeća ndavno redatirao,⁸⁴ u još neobjavljenom radu na temelju usporedbi sa zapadnoeuropskim ostvarenjima u brojnim i indikativnim značajkama srodnima plastici dovratnikâ južnog portala katedrale Sv. Dujma, predlaže i njihovu dataciju u drugu polovinu 8. stoljeća.

Zbir ovih saznanja, osobito potonjih istraživanja A. Miloševića, omogućuje da revaloriziramo navod Tome Arhiđakona kako je Ivan Ravenjanin na Dioklecijanov mauzolej postavio vrata, *januas in eo serasque constituens*. Taj je termin podjednako interpretirao Lj. Karaman,⁸⁵ dok je u kontekstu istraživanja crkve Sv. Mateja osobito značajan, jer rasvjetljava funkcionalnu vezanost katedrale s malenom crkvom, sinkronizirajući oba zahvata - izradu južnih vrata i nadbiskupske kapele s njegovim sarkofagom, kojoj se preko njih pristupalo - u razdoblje episkopata Ivana iz Ravene.

U konačnici se uloga nestale crkvene građevine Sv. Mateja u konstituiranju ranosrednjovjekovnoga kulturnog pejzaža Splita pokazuje u novom, do sada neuočenom svjetlu, jer je očigledno riječ o točki gradske sakralne topografije koja je u mnogočemu determinirala mjesne pravce umjetničkog i kulturnog razvitka predromaničkog doba.

Bilješke

¹ MULJAČIĆ, S., 1958., 77 u detaljnom kronološkom pregledu sasvim jasno datira rušenje crkve u 1880. godinu. No, ISTI, 68 na shematskom tlocrtu kao godinu odstranjenja građevine označuje 1873.

² Svi se navedeni podaci o crkvi temelje na Andrićevim i Hauserovim snimcima iz 19. stoljeća. Budući da su gotovo svi materijalni ostaci crkve uklonjeni prilikom njezina rušenja 1881. više ne postoji mogućnost provedbe arheoloških istraživanja. Nasuprot zastupljenosti imena naslovnika crkve u obliku "Sv. Matija" (*sanctus Matthias*) u ranijim raspravama i pregledima (npr. BULIĆ, F., 1882., 3; MIHALJČIĆ, R.-STEINDORFF, L., 1982., 69; KATIČIĆ, R., 1998., 376; BASIĆ, I., 2005a.), ispravan je oblik "Sv. Matej" (*sanctus Matthaesus*), koji dominira u izvornoj građi apostolskih i nadbiskupskih vizitacija pohranjenih u Nadbiskupskom arhivu u Splitu. Cutheis, čija su djela najraniji izvor pisanih podataka o crkvi, dosljedno ju u katalogu nadbiskupa kao i u vlastitoj kronici naziva Sv. Matejem - *Ecclesia Sancti Matthaei* (LUCIUS, I., 1666., 383, 385). Valierova vizitacija iz 1579. crkvu naziva *Capella Sancti Matthaei*; Priulijeva vizitacija iz 1603., Dominisova iz 1604. te dvije vizitacije nadbiskupa Cosmija obavljene 1682. i 1704. sukladne su toj inačici naslovnika. Međutim, Cupillijeva vizitacija iz 1714. te dvije vizitacije nadbiskupa Kadčića (1732. i 1741.) spominju, primjerice, *sacellum seu oratorium Sancti Matthiae*. Kasnija Garagninova vizitacija (1766.) opet preferira češći oblik, specificirajući *Capella cum Altare Sancti Matthaei Apostoli*. Vrijedi istaknuti da je Kadčićeva vizitacija iz 1732. do nas došla nepotpuna. Prema mišljenju U. Krizomalija vjerojatno je riječ o

nedoradenoj skici vizitacijskog izvještaja, koja je iz nepoznatih razloga ostala nedovršena. Za odnosne podatke konzultirani su svi vizitacijski fondovi između 1579. i 1766. godine.

³ NIEMANN, G., 1910., 76-77. Usp. također JOHNSON, M. J., 2009., 59-60.

⁴ FISKOVIĆ, C., 1950., 16.

⁵ FISKOVIĆ, C., 1950., 16 i sl. 73.

⁶ MARASOVIĆ, J. - MARASOVIĆ, K. - PEROJEVIĆ, S., 2005., 433. Usp. također MARASOVIĆ, J. - MARASOVIĆ, K. - PEROJEVIĆ, S., 2006., 504-505.

⁷ MARASOVIĆ, J. - MARASOVIĆ, K. - PEROJEVIĆ, S., 2005., 433.

⁸ MARASOVIĆ, J. - MARASOVIĆ, K. - PEROJEVIĆ, S., 2005., 428, sl. 3.

⁹ Tvrdnja je, naime, starijih autora o posvemašnjem napuštanju kaneliranih tipova stupova u splitskoj palači, kao izrazu "tipične težnje kasne antike za masivnošću, kako je već poznato, i krupnim obrisima" (BULIĆ, F. - KARAMAN, Lj., 1927., 140 i bilj. 50; usp. također NIEMANN, G., 1910., 67; HÉBRARD, E. - ZEILLER, J., 1912., 90), ispravljena pronalaskom dodatnih primjeraka, upravo u peripteru Dioklecijanova mauzoleja (usp. WARD-PERKINS, J. B., 1975., dodatak), dok manji kanelirani stup ugrađen u obodni zid Sv. Mateja davnašnji istraživači, čini se, nisu zamijetili. Njihov broj upotpunjen je nalazima pri rušenju stare sakristije 1937. godine, koje je razotkrilo krajnji jugoistočni stup peristaze mauzoleja, kaneliranog debla podudarna njegovu zapadnom pandanu uz

- sjeveroistočni ugao oktogona - FSKOVIĆ, C., 1950., 18 i sl. 76, 77. Riječ je o stupu s grčkim potpisom klesara na donjem rubu debla. Autor među kaneliranim stupovima spominje i, ovdje istaknuti, "ulomak uzidan u kuću župnog ureda iznad južnog temenosa, ali taj nije na prvotnom položaju", kao i kanelirane ulomke nađene 1932. pri gradnji kuće Mitrovića i Bonačića.
- ¹⁰ NIKŠIĆ, G., 1995., 106; MARASOVIĆ, J. - MARASOVIĆ, K. - PEROJEVIĆ, S., 2005., 429.
- ¹¹ KEČKEMET, D., 1993., T. III.
- ¹² KEČKEMET, D., 1993., T. V.
- ¹³ MARASOVIĆ, T., 1980., 104; MARASOVIĆ, T., 1994., 48, 178, 253; MARASOVIĆ, T., 1998., 27; MARASOVIĆ, T., 2001.-02., 80. U nedavnom radu ustvrdio je da "trenutno nema nikakvih elemenata za sigurnu dataciju mauzoleja splitskih nadbiskupa u precizno određenu srednjovjekovnu epohu" - MARASOVIĆ, T., 2002., 229.
- ¹⁴ LUCIUS, I., 1666., 385.
- ¹⁵ LUCIUS, I., 1666., 381-385.
- ¹⁶ Najstariji prijepis splitskog izvornika Tomine kronike, *codex Traguriensis* ili tzv. Papalićev kolektanej (Nacionalna biblioteka Széchény, Budimpešta), koji je ime dobio po svom prvom vlasniku Jeronimu Papaliću, intimusu Marka Marulića (neko vrijeme čuvao se u biblioteci Garagnin-Fanfogna u Trogiru, po čijem imenu je također poznat). Opremljen vrijednim minijaturama i pisan goticom, ovaj zbornik sadrži među ostalim i *Qualiter (Pacta conventa)*, kronike Cutheisa te Mihe Madijeva de Barbezanis i dr.
- ¹⁷ Tako RAČKI, F., 1865., 47-49. FARLATI, D., 1765., 357 pomišlja na mogućnost da je nepoznati kroničar bio Marinov otac ili stric.
- ¹⁸ LUCIUS, I., 1666., 383. Pretisnuto u FARLATI, D., 1751., 324-325; BULIĆ, F. - BERVALDI, J., 1912., 100, 171 (Prilog C).
- ¹⁹ BARADA, M., 1940.-41., 89-90.
- ²⁰ O crkvi usp. MARASOVIĆ, T. - ZEKAN, M., 1982.
- ²¹ CD I, 58-59, Nr. 41. O splitskim "Prestancijevcima" kao nositeljima institucija crkvene i svjetovne vlasti v. NIKOLIĆ, Z., 2003., 103-104, 184-185.
- ²² CD I, 204, Nr. 164.
- ²³ KARAMAN, Lj., 1940., 432 i bilj. 25.
- ²⁴ GUNJAČA, S., 1973., 273-315.
- ²⁵ GUNJAČA, S., 1973., 274.
- ²⁶ GUNJAČA, S., 1973., 284-287.
- ²⁷ GUNJAČA, S., 1973., 285. Vidi *infra*. U istom pravcu idu razmatranja B. Gabričevića, koji je najstariji dio lokalnog kataloga salonitanskih i splitskih nadbiskupa *Chronicum Pontificale Salonitanum et Spalatense* čvrsto datirao u doba nadbiskupovanja Markantuna de Dominisa (1602.-1616.), svakako prije 1618. g. - usp. GABRIČEVIĆ, B., 1967., 90-92 i bilj. 9. S obzirom, naime, da sastavljač kataloga još početkom 17. st. nedvosmisleno atribuirao sarkofag iz crkve Sv. Mateja, kao i njegov epitaf, Ivanu Ravenjaninu (FARLATI, D., 1751., 348), nipošto se ne može tvrditi da je tradicija o grobnici prvog nadbiskupa u toj crkvi nastala tek u 18. st.
- ²⁸ Usp. pojedinačnu ubicaciju u BASIĆ, I., 2005a., 122-123.
- ²⁹ HS c. IL, 318: *fecitque se conselpeliri domino Crescentio ante fores ecclesie*. Sačuvao se Krescencijev epitaf u heksametrima, složen u leoninskim stihovima - KATIČIĆ, R., 1998., 546. Naknadno sahranjivanje ističe i GUNJAČA, S., 1973., 286-287.
- ³⁰ GUNJAČA, S., 1973., 284-285.
- ³¹ Komparaciju je djelomice provela PANTELIĆ, M. A., 1995.-96., 328. *Tabula litterarum* koju je načinio RAPANIĆ, Ž., 1971., pod br. 26 sasvim ispušta slova X i K uklesana na poklopcu, valorizirajući jedino tekst epitafa, pošto se radi o obradi isključivo latinskih natpisa. U sklopu ponovnog opisa sarkofaga unutar knjige o kninskim ranosrednjovjekovnim spomenicima Bulić propušta spomenuti ovaj križ, kao što, začudo, ispušta i četvrtu kasetu reljefnog ukrasa njegova pročelja (BULIĆ, F., 1888., 35), što s pravom zamjera RADIĆ, F., 1897., 84-85. Netočna je, međutim, Radićeva tvrdnja da isti križ u trećem svesku svoga djela ističe Farlati. Na navedenom mjestu potanko se opisuje jedino nadbiskupov epitaf, što je dodatna potvrda da križ sredinom 18. stoljeća nije više bio vidljiv (v. *infra*).
- ³² NIKOLAJEVIĆ, I., 1961., 64. GUNJAČA, S., 1973., 308-309: "Ovim se uvelike skratila vremenska amplituda u kojoj se objekt gibao, i vremenski je raspon u pogledu mogućnosti postanka sarkofaga reduciran na nekoliko decenija". U BASIĆ, I., 2006., 86 prvi je put utvrđen međuodnos u grafijskoj maniri dvaju natpisa kao prilog datiranju sarkofaga. RAPANIĆ, Ž., 2007., 186, korigirajući vlastita ranija gledišta o višekratnim upotrebama i preradbama sarkofaga, kao i o njegovoj prvobitnoj anepigrafskoj koncepciji, primjećuje: "Taj sarkofag [tzv. sarkofag nadbiskupa Ivana Ravenjanina, op. I.B.] bio bi uistinu njegov, a karakteristična aklamacijska formula IC XC NIKA, uklesana na poklopcu, koja se upotrebljavala otprilike od polovine 8. stoljeća, mogla bi biti neko svjedočanstvo ili barem dobra slutnja Ivanove povezanosti s istočnim krajevima i njegova sudjelovanja na ekumenskome koncilu u Niceji gdje je prikupio i nova znanja i upute". Autor je i ranije uočio važnost formule na poklopcu, ali nije dalje raščlanjivao pitanje: "Ta aklamaciona formula koja je doprla s istoka mora imati odraza na datiranje sarkofaga, jer je teško pretpostaviti da je ona odmah neposredno nakon što se u takvom obliku pojavila u Carigradu doprla i do dalekog Splita" (RAPANIĆ, Ž., 1971., 294). Kompleksu pitanja vezanih uz korelaciju dvaju natpisa namjeravamo posvetiti poseban rad.
- ³³ Usp. SKOK, P., 1915., 12-13, 30-31, 65.
- ³⁴ RAPANIĆ, Ž., 1971., 294 i 310; KATIČIĆ, R., 1998., 376 uočava pojavu itacizma na kraćem natpisu.
- ³⁵ Na ovo je, uz neke pogreške u čitanju, upozorio HERCIGONJA, E., 2006., 29.
- ³⁶ RAPANIĆ, Ž., 1982.; RAPANIĆ, Ž., 1987., 116-121; JAKŠIĆ, N., 2008.; JAKŠIĆ, N., 2010. Tipologija poklopca sarkofaga i križa u korelaciji s epigrafskim i stilskim komponentama kao kriterijima datiranja ovog sarkofaga posebno je razrađena u BASIĆ, I., 2008.
- ³⁷ Takvim su izvorno sarkofag prepoznali RAPANIĆ, Ž., 1976. i FSKOVIĆ, I., 1981., dok je ukupna literatura o sarkofagu donesena u BASIĆ, I., 2006., 95-96 i JAKŠIĆ, N., 2010.
- ³⁸ JAKŠIĆ, N., 1977., 189-190.
- ³⁹ JAKŠIĆ, N., 2010., 23. Autor se pritom djelomice oslonio na starija vrijedna rješenja B. Gabričevića - usp. GABRIČEVIĆ, B., 1967., 94-97.

- ⁴⁰ CD I, 25-28, Nr. 21. U *Diplomatičkom zborniku* oporuka je objavljena prema tada jedinom dostupnom izvorniku, prijepisu na papiru iz kasnog 17. stoljeća. Tek nešto ranije postojala je barem još jedna starija inačica prijepisa, vjerojatno pisana goticom, jer je Lucije u dva navrata (1666. i 1673.) izdao tekst oporuke čija odudaranja od postojećeg prijepisa pokazuju da je trogirski povjesničar koristio predložak pri čijem je čitanju često pogrešno interpretirao kurzivnu goticu.
- ⁴¹ KLAJČIĆ, N., 1968., 86-88, 90. Ipak, zaključak je unekoliko relativizirala zadržkom o "tvorevinama nastalim na osnovu samostanskih anala, zatim popisa nekih priora (prije svega Madistjevaca) i zadarskih biskupa (...), nadalje starijeg popisa samostanskih dobara".
- ⁴² MARGETIĆ, L., 1975., 32-33, 36-37. Indikativno je i Margetićevo zapažanje kako se "podaci o tribunima kao uglednim svjedocima nalaze u 10 isprava iz godine 918. do 1067. a tek u jednoj jedinjoj nakon te godine, naime u ispravi iz vremena oko 1105. god.", što mu je omogućilo da u dosljednom povlačenju konsekvenci te analize razluči raniji skup falsifikata (uobličeni na temelju autentičnih dokumenata tijesno slijedeći njihovu sadržajnu nit) od onog kasnijeg (slobodno patvorenje darovnih isprava bez temelja u ranijim vjerodostojnim spisima iz samostanske pismohrane). Usp. također NIKOLIĆ, Z., 2003., 173-177.
- ⁴³ JAKIĆ-CESTARIĆ, V., 1976.
- ⁴⁴ JAKŠIĆ, N., 1985.-86., osobito 223-224: "zaključak o *odličnom katalogu hrvatskih vladara*, uz čiju bi se pomoć sastavljali falsifikati previše je jednostran i neuvjerljiv. U tom bi slučaju naime valjalo zaključivati, da je samostanski arhiv raspolagao isto tako i s jednim dobrim popisom zadarskog pučanstva (...), pa da su onda u samostanskom skriptoriju u 12. i 13. st. izfabricirane krivotvorine s ugrađenim imenima iz takova popisa koji čuva uspomenu na stanovnike Zadra još iz 10. st." Za sažet prikaz znanstvene diskusije o autentičnosti domaćeg ranosrednjovjekovnog diplomatičkog materijala proistekle iz rezultata N. Klaić usp. NIKOLIĆ, Z., 2003., 205-206, s uputama na najvažnije znanstvene prinose. Autentičnost oporuke posljednji genealoškim raščlambama i kontekstualno učvršćuje ANČIĆ, M., 2009., 120 i d.
- ⁴⁵ KATIČIĆ, R., 1998., 445.
- ⁴⁶ ZORNIJA, M., 2009.
- ⁴⁷ Usp. JURKOVIĆ, M., 1985., 189, bilj. 19, 195 i bilj. 49; JURKOVIĆ, M., 1986., 84-85, 87.
- ⁴⁸ Učvršćuje li ovdje ocrtni pravac istraživanja mogućnost postojanja institucije priorata pod istim nazivom i funkcijom i u 9. st., mogu potvrditi ili opovrgnuti jedino produbljenija istraživanja podjele vlasti i mehanizama njena funkcioniranja unutar dalmatinskih gradskih zajednica, koja tek predstoje. Temelji takvim proučavanjima položeni su monografijom NIKOLIĆ, Z., 2003. (osobito 172-190), dok se u posve skorašnjem prilogu ANČIĆ, M., 2009. zalaže za kontinuitet ove institucije u Zadru koji starinom seže najkasnije u svršetak 9. st. Prve mu zametke pritom naslućuje u osobi zadarskog *dux*a Pavla, pridruženog biskupu Donatu u funkciji *legati Dalmatarum* na čelu poslanstva Karlu Velikom u Diedenhofen 805. g. U Pavlovu naslovu Ančić raspoznaje vrhovnog dužnosnika lokalne zajednice koji njome upravlja kao predstavnik prijašnje, bizantske upravne strukture, manje ili više autonomno od centralne vlasti, zadržavajući status nakratko i pod novim, karolinškim suverenitetom. Istodobno, prema Ančiću, njegova osoba objedinjuje funkciju vojnog i civilnog upravitelja cjelokupnog bizantskog posjeda u Dalmaciji, ustaljenost čije rezidencije u Zadru s vremenom dovodi do postupne transformacije službe koju vrši i pomaka njena značenjskog težišta, od položaja oktroiranog carskog namjesnika na čelu pokrajine ka nasljednom predstavniku interesa mjesne zajednice "gradonačelničkih" konotacija. Time u konačnici dolazi i do prigušivanja funkcije *dux*a u administraciji čitave provincije te njena kontrahiranja u korist sve naglašenije lokalnih ovlasti. Usp. ANČIĆ, M., 2009., 108-109, 114-116. Autor na temelju podataka iz hagiografskog spisa *Translatio beati Grisogoni martyris* iz kasnog 9. st. naslućuje ustaljenje dinastičkog principa na čelu "zadarske provincije" barem od tog vremena, no jednako tako ističe da "pitanje kontinuiteta sa stanjem kakvo vlada u 10. i 11. stoljeću ostaje nerješivo" (119 i bilj. 41). Srž problema je u nemogućnosti potanjeg praćenja procesa preobrazbe funkcije *dux* u funkciju *prior* u Zadru, kao i pojave potonjeg naslova u ostalim gradovima. Već smo istaknuli da je pri problemu datiranja institucije priorata otegotna okolnost nedostatak izvornih dokumenata prije 10. (Zadar) i 11. st. (svi ostali dalmatinski gradovi), što povjesnicima oduzima gotovo svako sigurnije uporište zaključivanja. Ne raspoložemo imenima ni naslovima koje su nosili prethodnici zadarskog priora Andrije.
- ⁴⁹ KARAMAN, Lj., 1924.-25., 51 primjećuje kako je "majstor ovog zadnjeg sarkofaga očito kopirao stariji sarkofag nadbiskupa Ivana. (...) Ova je pretpostavka tim vjerojatnija, što je sarkofag splitskog priora postavljen u peripter stolne crkve u Splitu, dakle u neposrednu blizinu crkvice Sv. Matije, u kojoj je god. 1881. stajao sarkofag nadbiskupa Ivana". Ne povlači, međutim, konsekvence takvog zaključka.
- ⁵⁰ FARLATI, D., 1765., 43.
- ⁵¹ LUCIUS, I., 1666., 474.
- ⁵² BULIĆ, F. - BERVALDI, J., 1912., 123.
- ⁵³ FARLATI, D., 1765., 42.
- ⁵⁴ FARLATI, D., 1765., 43.
- ⁵⁵ Između 1767. i 1770. u sklopu istog zahvata niša je preoblikovana u kapelu isturenjem njenoga stražnjeg zida na prostor sjevernog segmenta periptera oktogona, sve do njegova ruba, pripojivši u strukturu novopodignutog začelja i dva antička stupa ophoda. Izvorna situacija povraćena je konzervatorskim zahvatom 1924. godine. Usp. KARAMAN, Lj., 1920. i PRIJATELJ PAVIČIĆ, I. - ČORALIĆ, L., 2002., 80-81.
- ⁵⁶ Kratkoća segmenta zida između istočnog dovratnika glavnog ulaza crkve i prvog od spomenutih stupova negira mogućnost da je sarkofag bio položen uz nj.
- ⁵⁷ BULIĆ, F., 1882., 3-10.
- ⁵⁸ FARLATI, D., 1765., 42.
- ⁵⁹ FARLATI, D., 1765., 42.
- ⁶⁰ ZANINOVIĆ-RUMORA, M., 2010., 175, 181, 186-187. Dodatnu potvrdu našim zaključcima donosi mjerna skala na Farlatijevu (Bernardijevu?) crtežu, čiji je krajnji desni segment podijeljen na dvanaest manjih cjelina. Segmenti o kojima je riječ su venecijanske stope, koje su se redovito dijelile na 12 unca (*onzia*).

- Metrološka istraživanja M. Zaninović-Rumora pokazuju da se mjerne vrijednosti za dužinu i površinu u Splitu između 16. i 19. st. nisu mijenjale te da su bile istovjetne mletačkima, što izričito potvrđuju i trgovački priručnici od 16. st. ("E tutte le misure e pesi di Spalatro sono come quelli di Vinetia"). Jedino su u 15. st., prije uvođenja venecijanskog mjernog sustava, u Splitu u porabi bile komunalne mjere unutar kojih je stopa iznosila nešto manju vrijednost (34.66 cm).
- ⁶¹ Usp. npr. MATIJAŠIĆ, R., 2009., 125-126 i F. 1-2. Između desne horizontalne haste križa i krajnjeg slova A urezan je i maleni križ.
- ⁶² Moglo bi se tek spekulirati o 14. stoljeću kao vremenu urezivanja igraće podloge, pošto je prema Cuthoisovu svjedočanstvu crkva 1357. godine poslužila kao zatvor, pa bi se moglo pomišljati na želju utamničnika za razbijanjem vremena društvenim igrama.
- ⁶³ MATEJČIĆ, I., 2007a.; autor je o navedenom pisao i u svojoj doktorskoj disertaciji (MATEJČIĆ, I., 2007b.).
- ⁶⁴ Iste primjere donose MILOŠEVIĆ, A. - PEKOVIĆ, Ž., 2008., 235 i bilj. 418. Pretpostavku o pločama iz Kapitula iznio je, prema autorima, Ž. Jiroušek u nažalost neobjavljenu istraživanju.
- ⁶⁵ MILOŠEVIĆ, A. - PEKOVIĆ, Ž., 2008., 232-235. Autori predlažu pripisivanje grobnice županu Gostih, suvremeniku kneza Branimira (879.-892.) i donatoru crkvene građevine u Cetini.
- ⁶⁶ ADAM, R., 1764., T. XXVIII. Usp. također BULIĆ, F. - KARAMAN, LJ., 1927., 207-208. Ostaje nejasno zbog čega autori nestanak ove grobnice datiraju 1767. godinom. Crtež iste kasnije donose Cassas i Lavallée, kao i Andrićevi arhitektonski snimci.
- ⁶⁷ FSKOVIĆ, I., 1984., 45 ikonološki značaj građevine nastoji protumačiti svetištem "posebne namjene, poput grobne crkve splitskih nadbiskupa - posvećene Sv. Mateju, prvom izvjestitelju o Kristovu utjelovljenju". U za sada jedinom sustavnom pokušaju sinteze svih saznanja o hagiopografiji Splita i njegove najuže okolice M. Marasović-Alujević donosi podatak o još jednoj crkvi naslovljenoj Sv. Mateju na splitskom području, preciznije nepoznate ubicacije, koja se spominje u jednom notarskom prijepisu iz 1338. godine. Usp. MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, M., 2003., 28. Radi se, međutim, o previdu: u istom dokumentu jasno stoji "sancte Marie de Mesauia", a ne "sancti Mattheie de Mesauia". Vidi CD X, 394: *Ex parte orientali sancte Marie de Mesauia iuxta terram Tarbe est una terra in angulo superiori habens maceriam et in medio aliam* (8. srpnja 1338.).
- ⁶⁸ Usp. BADURINA, A., 2006. Jedinim primjerom u dostupnoj literaturi ostaje crkva *San Matteo*, koja se nalazila izvan gradskih zidina Pule, u blizini Julijinog teatra, na mjestu kasnijeg Arsenala. Njen nastanak se pripisuje 7. stoljeću, a opisuje se kao "piccola chiesa di stile bizantino". Usp. odnosne podatke iz Schiavuzzijevog pregleda toponomastičkog materijala pulskog agera u: MATIJAŠIĆ, R., 1983.-84., 339.
- ⁶⁹ DELIYANNIS, D. M., 2010., 257.
- ⁷⁰ DELIYANNIS, D. M., 2010., 257. Usp. također BOVINI, G., 1965., 119-122 s pregledom izvora i literature o kapelama.
- ⁷¹ *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*, c. LXVII; DELIYANNIS, D. M., 2010., 197. Sasvim nedavno u Classeu su provedena geofizička i sondažna arheološka istraživanja kojima je raskriven tlocrt bazilike i ovisnih objekata. Utvrđena je preliminarna tlocrtna dispozicija građevina, kao i planimetrija trobrodne *basilicae Petrianae* u dimenzijama 79.9 x 40.3 m, potvrđujući Agnellove riječi da se radi o crkvenoj građevini čiji razmjeri nadmašuju čak i stolnu crkvu Ravene (*Nulla ecclesia in aedificio maior fuit similis illa neque in longitudine, nec in altitudine*). Uz sjeverni bok bazilike smještena je centralna građevina približno kvadratnog tlocrta, na čije se istočne uglove pravilno u istom smjeru nastavlja po jedna izdužena prostorija polukružnog zaključka. Ovi izbočeni aneksi po svemu sudeći predstavljaju *monasteria* Sv. Jakova i Mateja pridružene baptisteriju. S obzirom da i tlocrtni oblik građevine potkrepljuje Agnellov izvještaj o četverokutnom zdanju, nije jasan zaključak istraživača koji kao baptisterij interpretiraju manji kružni objekt između nje i sjeverozapadnog ugla bazilike. Usp. AUGENTI, A. - BOSCHI, F. - CIRELLI, E., 2010., 115 i fig. 5 te 17.
- ⁷² DELIYANNIS, D. M., 2010., 188-196.
- ⁷³ DELIYANNIS, D. M., 2010., 178, 185.
- ⁷⁴ *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*, c. CLI: *Istius temporibus ecclesia Petriana cecidit terraemotu post expleta solempnia missarum die dominico*.
- ⁷⁵ *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*, c. CLV: *Ecclesiam Petrianam, quae funditus eversa est per terraemotum, sponte haedificare voluit, et pyramides per in girum erexit, columpnas statuit, quae manent usque nunc, sed non cunsummavit*.
- ⁷⁶ Dodatna potvrda da je takvu pretpostavku moguće legitimno iznijeti jest detalj iz ranokršćanske sakralne topografije Pule. Izvan zidina toga grada, naime, a na prostoru današnjeg postrojenja "Uljanik" nalazila se do 1875. godine crkva Sv. Mateja (*San Matteo*), čija se izgradnja pripisuje 7. stoljeću, a struktura opisuje kao "piccola chiesa di stile bizantino". Usp. UJČIĆ, Ž., 1998., 744 i 753, T. IV. Za ovu i druge obavijesti o nestaloj građevini ugodna nam je dužnost zahvaliti dr. sc. Ivanu Matejčiću. Vidi i bilj. 68. Mada postoji više prijepornosti oko tlocrtna dispozicije građevine, nesporno je da je riječ o vrlo starom svetištu, kao i da se najvjerojatnije radilo o crkvi memorijalnog karaktera, pošto se još 1483. godine spominje postojanje mramornog sarkofaga unutar broda. Na prostoru Pule i njena agera (*Terra sancti Apollenaris*), naravno, jednako je, ako ne i u većoj mjeri nego u Dalmaciji, zamisliv utjecaj ravenske ranokršćanske topografije i hagiografije kojim se mogla ostvariti izvedba memorijalne crkve posvećene Sv. Mateju. Posebnost kultne posvete crkve Sv. Mateja u Splitu kao i njeno ravenatsko porijeklo ne bi, međutim, trebali naznačivati jednostran zaključak o jednokratnom "importu" u Dioklecijanovu palaču kultova specifičnih za Ravenu. Naime, hagiopografske usporednice između titularâ crkava nad vratima palače (Martin, Teodor, Apolinar, Anastazija ili *Anastasis*) i ravenskih crkvenih naslovnika 6. st. uočili su, neovisno jedan o drugom, BELAMARIĆ, J., 1998., 58-59 i JAKŠIĆ, N., 2003., 188-191. Ova, pak, svetišta s ravenskim predloškom pokazuju nesumnjivo ranokršćansko porijeklo vezano uz kontekst Justinijanove rekonkviste, što znači da ravenski utjecaj u Splitu ne bi trebalo ograničavati na jedno kronološko ili stilsko razdoblje, već zastati pred zaključkom da je do njega dolazilo višekratno, u različitim povijesnim okolnostima, koje su u dalmatinskom gradu posljedično rezultirale višeslojnošću ravenskih posvetnih obrazaca.
- ⁷⁷ JAKŠIĆ, N., 2008., 399. Prisutan je i na elementima liturgijskih instalacija 6. stoljeća, primjerice na prsobranu ambona iz bazilike Sant' Apollinare Nuovo te onom iz arijanske katedrale (Santo

- Spirito). Usp. RIZZARDI, C., 1999., fig. 13; DELIYANNIS, D. M., 2010., 176. Na oba primjera, koji su konstantinopolske provenijencije, motiv je pravilno geometrijski ukomponiran u romboidni okvir, oblikujući karakterističnu simetričnost i egzaktnost ukriženog ljljajana kao samostalnog motiva.
- ⁷⁸ LUSUARDI-SIENA, S. - PIVA, P., 2002., 304-305; JAKŠIĆ, N., 2008.
- ⁷⁹ Na ovo upozorava DRAGIČEVIĆ, M., 1996., 39.
- ⁸⁰ BASIĆ, I., 2008.
- ⁸¹ BASIĆ, I., 2005b. Ovim prilogom svjesno uzmičemo od vlastitog ranijeg stava, koji je zastupao dataciju Ravenjanina iz arhidakonova narativa u 7. stoljeće. Navedenim ne tvrdimo ništa pozitivno o eventualnoj povijesnosti nekog poblize nepoznatog biskupa vezanog uz djelovanje Velikog Severa, prema izvorima iz 7. st. koje je rekonstruirao KATIČIĆ, R., 1993.
- ⁸² RAPANIĆ, Ž., 2007., 181-184.
- ⁸³ MATIJEVIĆ-SOKOL, 2002., 108-110. Autorica je zapazila niz filoloških nelogičnosti u Tominu prikazu Ivana Ravenjanina, što je rezultiralo narativom čije unutarnje proturječnosti odaju kroničarevo služenje zapisima različitih provenijencija i vremenskih određenja, od 7. sve do 10. st. Toma Arhidakon, u želji da prikaže renovaciju metropolije kao proces databilan sedmim stoljećem, prilikom pomalo nespretnog kompiliranja svih poznatih mu zapisa o začecima splitske crkvene organizacije postupio je prikazavši dva (kronološki i formalnopravno zasebna) trenutka obnove, ustroj crkvene organizacije u Splitu u kasnom 8. st. te njeno podizanje na rang metropolije početkom 10. st., kao jedan.
- ⁸⁴ MILOŠEVIĆ, A., 2003.; MILOŠEVIĆ, A., 2004.
- ⁸⁵ KARAMAN, Lj., 1940., 431-432. Također MARASOVIĆ, T., 1992.

Literatura

- ADAM, R., 1764. - Robert Adam, *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*, [s.n.], London.
- ANČIĆ, M., 2009. - Mladen Ančić, Zadarska biskupija u okviru splitske metropolije do 1154., u: *Sedamnaest stoljeća zadarske crkve. Zbornik radova znanstvenog skupa o 1700. obljetnici mučeništva sv. Stošije (Anastazije) 16.-18. studenog 2004., sv. I (Od ranokršćanskoga razdoblja do pada Mletačke Republike)*, (ur.) Livio Marijan, Zadar, 105-130.
- AUGENTI, A. - BOSCHI, F. - CIRELLI, E., 2010. - Andrea Augenti, Federica Boschi, Enrico Cirelli, Il sito della basilica Petriana a Classe: dalla diagnostica archeologica allo scavo, *Ocnus*, 18, Bologna, 103-116.
- BADURINA, A., 2006. - Anđelko Badurina, *Hagiotopografija Hrvatske*, CD-ROM, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb.
- BARADA, M., 1940.-41. - Miho Barada, Skup splitskih povijesnih izvora, *Nastavni vjesnik*, XLIX/2, Zagreb, 81-92.
- BASIĆ, I., 2005a. - Ivan Basić, Crkva svetog Matije u Splitu - problemi oblika i funkcije, *Radovi studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta*, 2-3, Zagreb, 103-129.
- BASIĆ, I., 2005b. - Ivan Basić, *Venerabilis presul Iohannes*: historijski Ivan Ravenjanin i začetci crkvene organizacije u Splitu u VII. stoljeću, *Povijesni prilozi*, XXIV/29, Zagreb, 7-28.
- BASIĆ, I., 2006. - Ivan Basić, Skulptura s motivom ukriženih ljljana na istočnom Jadranu, *Radovi studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta*, 4, Zagreb, 75-110.
- BASIĆ, I., 2008. - Ivan Basić, Quelques aspects de la (dis) continuité typologique et iconographique de la production des sarcophages dans l'Adriatique orientale du haut Moyen âge, *Ikon*, 1, Rijeka, 259-290.
- BELAMARIĆ, J., 1998. - Joško Belamarić, The First Centuries of Christianity in Diocletian's Palace in Split, u: *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae, Split-Poreč, 25. 9-1. 10. 1994.*, vol. III, (ur.) N. Cambi, E. Marin, Città del Vaticano - Split, 55-68.
- BOVINI, G., 1965. - Giuseppe Bovini, Memorie cristiane scomparse dell'antica città di Classe, *Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina*, XII, Ravenna, 45-169.
- BULIĆ, F., 1882. - Frane Bulić, *Dva sarkofaga Ivana Ravenjanina i Lovre Dalmatinca spljetskih nadbiskupa*, Ivan Vodicka, Zadar.
- BULIĆ, F., 1888. - Frane Bulić, *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije*, JAZU, Zagreb.
- BULIĆ, F. - BERVALDI, J., 1912. - Frane Bulić, Josip Bervaldi, Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.), *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XXXV, Split, prilog.
- BULIĆ, F. - KARAMAN, Lj., 1927. - Frane Bulić, Ljubo Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Matica hrvatska, Zagreb.
- CASSAS, L. F. - LAVALLÉE, J., 1802. - Louis François Cassas, Joseph Lavallée, *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie*, Pierre Didot l'Ainé, Paris.
- CD I = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. I, (ed.) Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović, JAZU, Zagreb, 1967.
- CD X = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. X, (ed.) Tadija Smičiklas, JAZU, Zagreb, 1913.
- CUTHEIS, A., 1977. - A Cutheis, Tabula, (prev. i ur.) Vladimir Rismondo, u: *Legende i kronike*, (ur.) Vedran Gligo, Hrvoje Morović, Književni krug, Split, 1977., 185-202.
- DELIYANNIS, D. M., 2010. - Deborah Maukoppf Deliyannis, *Ravenna in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge.
- DRAGIČEVIĆ, M., 1996. - Magdalena Dragičević, Svjetlo mistike na starohrvatskim kamenim spomenicima VII. i VIII. stoljeća, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, 12 (*Zbornik Danice Božić-Bužančić*), Split, 31-42.
- FARLATI, D., 1751. - Daniele Farlati, *Illyrici sacri tomus I. Ecclesia Salonitana*, Apud Sebastianum Coleti, Venetiis.
- FARLATI, D., 1765. - Daniele Farlati, *Illyrici sacri tomus III. Ecclesia Spalatensis olim Salonitana*, Apud Sebastianum Coleti, Venetiis.
- FISKOVIĆ, C., 1950. - Cvito Fisković, Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu, *Rad JAZU*, 279, Zagreb, 1-119.
- FISKOVIĆ, I., 1981. - Igor Fisković, Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXXV, Split, 105-137.
- FISKOVIĆ, I., 1984. - Igor Fisković, O grobnim spomenicima u srednjovjekovnoj Dalmaciji, *Dometi*, XVII/5, Rijeka, 33-53.

- FISKOVIĆ, I., 2002. - Igor Fisković, *Reljef kralja Petra Krešimira IV.*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
- GABRIČEVIĆ, B., 1967. - Branimir Gabričević, Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXII (1960), Split, 87-103.
- GUNJAČA, S., 1973. - Stjepan Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji. Knj. I. Izvori (Analiza i kritika)*, Školska knjiga, Zagreb.
- HÉBRARD, E. - ZEILLER, J., 1912. - Ernest Hébrard, Jacques Zeiller, *Spalato. Le palais de Dioclétien*, Ch. Massin, Paris.
- HERCIGONJA, E., 2006. - Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Drugo, dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Matica hrvatska, Zagreb.
- HS = TOMA ARHIĐAKON, *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod Olga Perić, povijesni komentar Mirjana Matijević-Sokol, studija "Toma Arhiđakon i njegovo djelo" Radoslav Katičić, Književni krug, Split, 2003.
- JAKIĆ-CESTARIĆ, V., 1976. - Vesna Jakić-Cestarić, Antroponomastička analiza isprave zadarskog priora Andrije s početka X. stoljeća, *Onomastica Jugoslavica*, 6, Zagreb, 195-215.
- JAKŠIĆ, N., 1977. - Nikola Jakšić, Još o splitskim ranosrednjovjekovnim sarkofazima, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXX-LXXI (1968-1969), Split, 187-192.
- JAKŠIĆ, N., 1985.-86. - Nikola Jakšić, Dragà svetog Krševana u Diklu, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio društvenih znanosti*, 25(12), Zadar, 205-228.
- JAKŠIĆ, N., 2004. - Nikola Jakšić, Pre-Romanesque Sarcophagi in Early Medieval Dalmatia, *Hortus Artium Medievalium*, 10, Zagreb - Motovun, 7-14.
- JAKŠIĆ, N., 2008. - Nikola Jakšić, Dalmatinski primjeri reljefa u stilu liutprandovske "renesanse", u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske (Zbornik radova sa znanstvenih skupova "Dani Cvita Fiskovića" održanih 2003. i 2004. godine) (Zbornik Danâ Cvita Fiskovića 2)*, (ur.) Predrag Marković, Jasenka Gudelj, Zagreb, 395-406.
- JAKŠIĆ, N., 2010. - Nikola Jakšić, Riflessi della "rinascenza liutprandea" nei centri urbani della costa Adriatica orientale, *Hortus Artium Medievalium*, 16, Zagreb - Motovun, 17-26.
- JOHNSON, M. J., 2009. - Mark J. Johnson, *The Roman Imperial Mausoleum in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge.
- JURKOVIĆ, M., 1985. - Miljenko Jurković, Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 15, Split, 183-199.
- JURKOVIĆ, M., 1986. - Miljenko Jurković, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi s Pelješca, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 10, Zagreb, 83-89.
- KARAMAN, Lj., 1920. - Ljubo Karaman, Pitanje odstranjenja zgrade stare biskupije u Dioklecijanovoj palači u Splitu, *Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, XLIII, Sarajevo, 3-41.
- KARAMAN, Lj., 1924.-25. - Ljubo Karaman, Sarkofag Ivana Ravenjanina u Splitu i ranosrednjovječna pleterna ornamentika u Dalmaciji, *Starinar*, III/3, Beograd, 43-59.
- KARAMAN, Lj., 1930. - Ljubo Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti: historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima*, Matica hrvatska, Zagreb.
- KARAMAN, Lj., 1940. - Ljubo Karaman, O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800., u: *Serta Hoffilleriana*, Zagreb, 419-436.
- KARAMAN, Lj., 1941.-42. - Ljubo Karaman, O spomenicima VII. i VIII. stoljeća u Dalmaciji i pokrštenju Hrvata, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, 22-23, Zagreb, 73-113.
- KATIČIĆ, R., 1993. - Radoslav Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka: filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, Književni krug, Split.
- KATIČIĆ, R., 1998. - Radoslav Katičić, *Litterarum studia: književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb.
- KEČKEMET, D., 1978. - Duško Kečkemet, Louis François Cassas i njegove slike Istre i Dalmacije 1782, *Rad JAZU*, 379, Zagreb, 7-200.
- KEČKEMET, D., 1993. - Duško Kečkemet, *Vicko Andrić arhitekt i konzervator 1793-1866*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture - Split / Književni krug, Split.
- KLAIĆ, N., 1968. - Nada Klaić, Tribuni i consules zadarskih isprava X i XI stoljeća, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XI, Beograd, 67-92.
- LEŠIĆ, A., 1989. - Anto Lešić, Cutheis (A Cutheis, Cuteis, Se Geremia, Marin a, de), kroničar, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 2 (Bj-C), Zagreb, 756.
- Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* = Agnelli qui et Andreas liber pontificalis ecclesiae Ravennatis, u: *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI-IX*, (ed.) Oswald Holder-Egger, Hannover, 1878., 265-391.

- LUCIUS, I., 1666. - Ioannes Lucius, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Apud Ioannem Blaeu, Amstelaedami.
- LUSUARDI-SIENA, S. - PIVA, P., 2002. - Silvia Lusuardi-Siena - Paola Piva, Da Pemmone a Paolino d'Aquileia: Appunti sull'arredo liturgico e la scultura in Friuli tra VIII e IX sec., *Hortus Artium Medievalium*, 8, Zagreb - Motovun, 295-323.
- MARASOVIĆ, J. - MARASOVIĆ, K. - PEROJEVIĆ, S., 2005. - Jerko Marasović, Katja Marasović, Snježana Perojević, Kultne građevine Dioklecijanove palače u Splitu, *Histria Antiqua*, 13, Pula, 427-436.
- MARASOVIĆ, J. - MARASOVIĆ, K. - PEROJEVIĆ, S., 2006. - Jerko Marasović, Katja Marasović, Snježana Perojević, Le mausolée de Dioclétien à Split: construction et restitution, u: *L'architecture funéraire monumentale: la Gaule dans l'Empire romain (Actes du colloque organisé par l'IRAA du CNRS et le musée archéologique Henri-Prades, Lattes, 11-13 octobre 2001)*, (éd.) Jean-Charles Moretti, Dominique Tardy, Paris, 497-506.
- MARASOVIĆ, T., 1980. - Tomislav Marasović, Prilog istraživanju transformacije antičke jezgre u ranosrednjovjekovni grad, u: *Gunjačin zbornik*, (ur.) Ivan Erceg, Zagreb, 99-112.
- MARASOVIĆ, T., 1992. - Tomislav Marasović, O južnom portalu splitske katedrale, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 32 (Prijatelj zbornik I), Split, 165-180.
- MARASOVIĆ, T., 1994. - Tomislav Marasović, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Književni krug, Split.
- MARASOVIĆ, T., 1998. - Tomislav Marasović, *Prva stoljeća grada Splita*, Unifot, Split.
- MARASOVIĆ, T., 2001.-02. - Tomislav Marasović, Ranosrednjovjekovne preinake antičkih građevina u Dalmaciji, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, Split, 61-90.
- MARASOVIĆ, T., 2002. - Tomislav Marasović, La Spalato nell'epoca precarolingia e carolingia, *Hortus Artium Medievalium*, 8, Zagreb-Motovun, 223-234.
- MARASOVIĆ, T. - ZEKAN, M., 1982. - Tomislav Marasović, Mate Zekan, Istraživanje ranosrednjovjekovne crkve sv. Mihovila "na obali" u Splitu, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 12, Split, 111-126.
- MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, M. 2003. - Marina Marasović-Alujević, *Hagioforna imena u srednjovjekovnom Splitu i okolici*, Književni krug, Split.
- MARGETIĆ, L., 1975. - Tribuni u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XVI, Beograd, 25-53.
- MATEJČIĆ, I., 2007a. - Ivan Matejčić, *Eufrazijana: Restauriranje svetišta sjeverne bazilike Predeufrazijane (Faza VI Programa objedinjavanja spomeničkog kompleksa Eufrazijane)*, Propaganda, Poreč.
- MATEJČIĆ, I., 2007b. - Ivan Matejčić, *Građevni razvoj katedrale u Poreču*, doktorska disertacija, rukopis, Zagreb.
- MATIJAŠIĆ, R., 1983.-84. - Robert Matijašić, Toponomastica storica dell'antico agro polese di Bernardo Schiavuzzi, *Atti del Centro di ricerche storiche-Rovigno*, XIV, Trieste - Rovigno, 307-344.
- MATIJAŠIĆ, R., 2009. - Robert Matijašić, *Instrumentum Varvarinum: izbor iz poharanog depoa*, u: *Studia Varvarina*, vol. I, (ur.) Bruna Kuntić-Makvić, Zagreb - Motovun, 91-129.
- MATIJEVIĆ-SOKOL, M., 2002. - Mirjana Matijević-Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo: rano doba hrvatske povijesti*, Naklada Slap, Jastrebarsko.
- MIHALJČIĆ, R. - STEINDORFF, L., 1982. - Rade Mihaljčić, Ludwig Steindorff, *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa, Beiheft 2: Namentragende Steininschriften in Jugoslawien vom Ende des 7. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1982.
- MILOŠEVIĆ, A., 2003. - Ante Milošević, Scultura ornamentale del VII e VIII secolo nei Balcani occidentali, *Hortus Artium Medievalium*, 9, Zagreb - Motovun, 357-382.
- MILOŠEVIĆ, A., 2004. - Ante Milošević, Prva ranosrednjovjekovna skulptura iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 26 (1999), 237-263.
- MILOŠEVIĆ, A. - PEKOVIĆ, Ž., 2008. - Ante Milošević, Željko Peković, *Predromanička crkva Svetoga Spasa u Cetini / La chiesa preromanica di San Salvatore a Cetina*, Omega Engineering / Filozofski fakultet Split - Centar Studia mediterranea, Dubrovnik - Split.
- MULJAČIĆ, S., 1958. - Slavko Muljačić, Kronološki pregled izgradnje Splita u XIX. i XX. stoljeću (1806-1958), u: *Zbornik Društva inženjera i tehničara u Splitu*, (ur.) Slavko J. Sirišćević, Slobodna Dalmacija, Split, 61-96.
- NIEMANN, G., 1910. - Georg Niemann, *Der Palast Diokletians in Spalato*, Alfred Hoedler, Wien.
- NIKOLAJEVIĆ, I., 1961. - Ivanka Nikolajević, Solinski pečat egzarha Pavla (723-726), *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, VII, Beograd, 61-66.
- NIKOLIĆ, Z., 2003. - Zrinka Nikolić, *Rođaci i bližnji: dalmatinsko gradsko plemstvo u ranom srednjem vijeku*, Matica hrvatska, Zagreb.

- NIKŠIĆ, G., 1995. - Goran Nikšić, Prilog o arhitekturi Dioklecijanovog mauzoleja i rekonstrukciji splitske katedrale u 13. stoljeću, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35 (*Petriciolijev zbornik I*), Split, 105-122.
- PANTELIĆ, M. A., 1995.-96. - Marija Agnezija Pantelić, Neki starokršćanski monogrami i glagoljske sigle u Hrvatskoj, *Croatica*, XXVI/42-44 (*Hercigonjin zbornik*), Zagreb, 323-346.
- PRIJATELJ PAVIČIĆ, I. - ČORALIĆ, L., 2002. - Ivana Prijatelj Pavičić, Lovorka Čoralčić, Prilog poznavanju baroknih oltara u splitskoj katedrali, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 26, Zagreb, 69-87.
- RAČKI, F., 1865. - Franjo Rački, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srpsku povijest srednjega vieka, *Književnik*, II, Zagreb, 36-52.
- RADIĆ, F., 1897. - Frano Radić, Izvješće o radu hrvatskog starinarskog društva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad otkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri, *Starohrvatska prosvjeta*, III/2, Knin, 84-87.
- RAPANIĆ, Ž., 1971. - Željko Rapanić, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXV-LXVII (1963-1965), Split, 271-312.
- RAPANIĆ, Ž., 1976. - Željko Rapanić, Neka pitanja ranosrednjovjekovne latinske epigrafije na našoj jadranskoj obali, u: *Materijali XII-IX. kongres arheologa Jugoslavije "Arheološki problemi na jugoslavenskoj obali Jadrana"*, Zadar, 1972, (ur.) Šime Batović, Zadar, 319-336.
- RAPANIĆ, Ž., 1982. - Željko Rapanić, Dva splitska ranosrednjovjekovna sarkofaga, *Arheološki radovi i rasprave*, VIII-IX, Zagreb, 233-258.
- RAPANIĆ, Ž., 1987. - Željko Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Logos, Split.
- RAPANIĆ, Ž., 2007. - Željko Rapanić, *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, Književni krug, Split.
- RIZZARDI, C., 1999. - Clementina Rizzardi, L'impianto liturgico nelle chiese ravennati (V-VI secolo), *Hortus Artium Medievalium*, 5, Zagreb - Motovun, 67-85.
- SKOK, P., 1915. - Petar Skok, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, JAZU, Zagreb.
- UJČIĆ, Ž., 1998. - Željko Ujčić, Pola paleocristiana alla luce del catasto austriaco dell'anno 1820, u: *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae (Split-Poreč, 25. 9-1. 10. 1994.)*, vol. III, (ur.) Nenad Cambi, Emilio Marin, Città del Vaticano - Split, 743-758.
- WARD-PERKINS, J. B., 1975. - John B. Ward-Perkins, Dalmatia and the marble trade, u: *Disputationes Salonitanae 1970*, (ur.) Željko Rapanić, Arheološki muzej, Split, 38-44.
- ZANINOVIĆ-RUMORA, M., 2010. - Marija Zaninović-Rumora, Stare mjere Splita od 15. do 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 52, Zadar, 173-188.
- ZORNIJA, M., 2009. - Meri Zornija, Kat. 27. Nepoznati klesar, Ulomak natpisa, u: *Zagovori svetom Tripunu. Blago Kotorske biskupije*, (ur.) Radoslav Tomić, Zagreb, 2009., 108.

Summary

Contribution to the Study of the Church of St Matthew in Split

The church of St Matthew, which stood next to the south entrance to Split Cathedral until 1881, was constructed between the *peripteros* and *temenos* of Diocletian's mausoleum, along its east-west axis. A large number of pre-existing structures in the church of St Matthew and their degree of preservation indicate that it was erected at the beginning of the early middle ages, when the original layout of Diocletian's building had been well preserved. The church was the original setting for the sarcophagus with the epitaph of Archbishop John from the second half of the eighth century, which can be linked to the restorer of the Salonitan archbishopric in Split, John of Ravenna, who is mentioned by Thomas, the Archdeacon of Split, in his thirteenth-century chronicle, *Historia Salonitana*. The analysis of the sources relevant for the burial place of Archbishop John of Ravenna (the fourteenth-century chronicle of A. Cutheis and his catalogue of the archbishops of Split) showed that the data from these records are also of early medieval origin. The chronological frame in which the formula carved on the lid of the Archbishop's sarcophagus existed, its epigraphic features and comparisons with the deceased's epitaph, link it with the time when the longer inscription and the decoration of the sarcophagus front were carved - the end of the eighth century, and point to Archbishop John (c. 787) as the likeliest owner of the sarcophagus.

The choice of place for the sarcophagus of *prior* Peter, immediately next to the entrance to the church of St Matthew, in the ninth century, as well as the decoration and its relationship with the epitaph inspired by that on the sarcophagus of Archbishop John, corroborate that the *prior's* sarcophagus was later than that of the Archbishop and the church in which it stood. The description of the church's interior by D. Farlati in the eighteenth century, together with other indications, confirms that the sarcophagus and the church were made at the same time, and that the Archbishop's tomb was originally envisaged within the architectural setting of this church where an *arcosolium* contributed to its monumentality. The iconographic variant of the crossed-lily decoration and its specific symbolism originated in early Christian Ravenna, which corresponds not only to the origin of the Archbishop buried in the chapel but to the dedication to St Matthew, also of Ravennate provenance, which creatively matches the iconographic programme of the sarcophagus. Thus, the sarcophagus, the church of St Matthew and John of Ravenna are connected to John, the Archbishop of Split in the late eighth century.

Key words: Split, the church of St Matthew, John of Ravenna, sarcophagi, early middle ages, architecture, sculpture